

**Op zoek naar de voetstappen van
Vincent van Gogh
in zijn Nuenense periode**

**Herziene uitgave
2006
Kees Verkooijen**

INHOUD

<u>BLZ.</u>	<u>ONDERWERP</u>	<u>HULSKER</u>	<u>LAFAILLE</u>	<u>PLAATS</u>
8	Windmolen	6	843	Etten
8	Molens	15	850	Dordrecht
10	Schets met Cor	Etten 1878	van Gogh in Brabant	
10	Houtverkoping	438	1113	Nuene
12	Populierenlaan	522	112	Nuene (Breugel)
16	Landschap+kerk	761	185a	Breugel Genovevakerk
17	Molen in korenveld	913	1340	Breugel, Stokland
17	Molen in het veld	915	1321	Breugel, Stokland
18	Kerk in Gerwen	435	1238	Nuene c.a., Gerwen
18	Rietdaken	474	1242	Breugel
22	Boerderij en molen	802	1345	Nuene
22	De hut	777	83	Nuene
22	De hut	805	93	Nuene
24	Museum Thyssen			
25	Kerkhofje	762	191	Nuene
26	Tek. Molen	919		Mierlo
26	Tek. Molen	909		Stiphout ?
27	Laan met populieren	959	45	Nuene, Lindenlaan
27	Populierenln zonsonderg.	518	123	Nuene, Voirt ?
28	Bosweggetje	519	120	Nuene, het Broek
28	Kerkje in Nuene	446	1117	Nuene
28	Kerkje in Nuene	521	25	Nuene
28	Oude toren	426	1127	Nuene
28	Oude toren	427	1131	Nuene
28	Oude toren	428	1687	Nuene
29	Pastorie	948	182	Nuene
29	Pastorietuin	954	1234	Nuene
30	Watermolen	488	48a	Nuene, Coll
30	Watermolen	527	48	Nuene, Opwetten
30	Dorp, zonsondergang	492	190	Nuene, Wettenseind
30	Kerk, tekening	640	Schetsboek	Tongelre, oude Martinuskerk
34	Oud station Eindhoven	602	67a	Ehv. goederenloods
34	Straat in Eindhoven	958	1348	Ehv. Stationsplein
38	Stadhuis 3e etage	638	Schetsboek	Ehv. oude waaggeb.
38	Kerkgebouw	606	Schetsboek	Ehv. St.Catharina
41	Gennep	397	18	Gestel bij Ehv
43	Landschapschets	965	1063	Gestel, Kessemakerspad
47	Aardappeleters	764	82	Nuene
48	Korenveld en molen	911	1319v	Woensel, 8-hoek. molen
53	Stadsgezicht A'dam	944	113	Amsterdam 1885
53	Stadsgezicht A'dam	945	114	Amsterdam 1885
53	Stadsgezicht+oph.brug	947	210	Helmond (?) 1915
54	Herfst met bomen	962	44	Nuene
56	Aanvullingen			

Woensel

VINCENT van GOGH te EINDHOVEN.

BRIEFKAART

Tongelre

Windmolen Jan Deelen
Aan de Limbeek.

Goederenloods S.S.

Stationsplein Ehv.

Collse watermolen.

Eindhoven

Waaggebouw Ehv.

St.Catharinakerk.

5 v/d 6 tekeningen voor
Antoon Hermans

Oude St. Martinuskerk.

Alg. begraafplaats
Langedijk Ehv.

Ehv.kanaal te Stratum.

Linnen bekerij
Kersemakers.

Gestel

Genneper watermolen.

Stratum

Schets naar JH 518

1866

3425 Bunders. 2520 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leuwarden.

De kaart (lithografie) van Nunen c.a. uit 1866 van J. Kuyper (3425 bunders en 2520 inwoners) geeft een detaillering van de verschillende gehuchten, kapellen, kastelen, watermolens, heidevelden en rennen. Duidelijk is op deze kaart te zien, dat zich aan de Berg en rondom de Linde de grootste concentratie van woningen bevond.

voetstappen

Op zoek naar het verleden.

Als Van Gogh geweten had, dat men zo lang na zijn dood nog zoveel interesse zou hebben in de weg die hij bewandelde dan had hij ons waarschijnlijk nóg meer brieven nagelaten. Dat had ons dan waarschijnlijk minder twijfels opgeleverd over waar zijn werk te plaatsen en hoe te interpreteren.

Van Gogh woonde en werkte in Nuenen van dec. 1883 tot nov. 1885. In die twee jaren heeft hij veel in en rond Nuenen gezworven, getekend en geschilderd en dat geeft nu nog aanleiding om te trachten te achterhalen waar hij zoal rondzwierf. Welke relatie is er te leggen tussen zijn werk en de plaatsen waar hij zijn inspiratie vond.

Veel mensen beleven heden ten dage - na 110 jaar - nog veel plezier aan het trachten te achterhalen waar sommige tekeningen en schilderijen te situeren zijn.

Achterhalen na zo'n lange tijd blijft in veel gevallen veronderstellen. Veel plaatselijke situaties zijn door de jaren heen gewijzigd en in veel gevallen zijn de resultaten van Van Gogh op meerdere situaties toepasbaar en ook voor meerdere interpretaties vatbaar.

Toch geeft het bezig zijn met het trachten te achterhalen van bepaalde situaties een fijn gevoel.

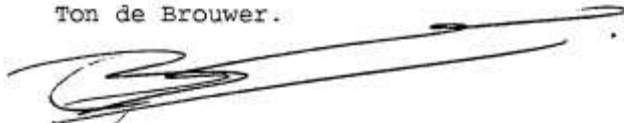
De jarenlange nasporingen van Kees Verkooijen die hier voor u liggen zijn daar een voorbeeld van.

Het moet heel veel voldoening geven tot een dergelijk afgerond geheel te kunnen komen ook al zullen veel "ontdekkingen" toch voor andere geïnteresseerden misschien nog of juist weer aanleiding geven tot het plaatsen van vraagtekens.

Het voor U liggende mooie resultaat zal zeker bijdragen aan de "ontdekkingen" rond de schilder Vincent van Gogh in zijn omzwervingen in Nuenen en omgeving.

Nuenen, 29.2.1996

Ton de Brouwer.

Vincent van Gogh In zijn Nuenense periode

Inleiding

Uit de jeugd van Vincent zijn aardige tekeningetjes bekend waaraan door hem de nodige aandacht was besteed. De start voor zijn kunstenaarschap ligt volgens deskundigen in 1880, het jaar waarin hij zich op 15 september liet inschrijven aan de Academie des Beaux Arts te Brussel. Daar leerde hij de jonge Nederlandse kunstenaar in opleiding Anthon v. Rappard kennen, waarmee hij nog ongeveer 5 jaar contact bleef houden. Op 1 mei 1881 schreef hij aan zijn broer Theo: *"Ik hoop zoveel studies te maken als ik maar kan, want dat is het zaad waar later tekeningen van komen"*. Deze twee regels zijn mijns inziens op veel van zijn latere werkjes van toepassing. De studie aan de academie in Brussel is van korte duur geweest. Zijn beginnerswerk ging echter te Etten gewoon door met het lezen van kunstliteratuur en het maken van buitenstudies in Etten en omgeving. In juni 1881 was A. v. Rappard een dag of twaalf op bezoek geweest en samen zullen ze heel wat bekeken en besproken hebben. **De windmolen bij Etten JH 6 (inventarisatie Jan Hulsker¹)** geeft heel aardig de vorderingen van Vincent weer. Een reisje van 4 dagen naar Den Haag bracht hem bij Anton Mauve, een talentvolle neef in wie Vincent een leermeester zag. Op de terug-weg naar Etten is hij uit de trein gestapt om, ondanks de regen, een rij **molens** te tekenen, **JH 15**.

De briefwisseling met v. Rappard in oktober 1881 gaat over zaaiers, spitters etc. mannen en vrouwen, het werken met houtskool en conté, met sepia en waterverf. Ook komt hier duidelijk naar voren dat Vincent een groot verschil maakte tussen krabbels, een studie en een meer juiste tekening. De studies zouden bij slecht weer te pas kunnen komen. Figuur en omgeving met elkaar in overeenstemming brengen, ging hem niet best af. In december 1881 ging hij naar Den Haag in de hoop van Mauve en andere Haagse schilders het een en ander op te steken. Deze z.g. Haagse periode heeft grote invloed gehad op zijn verdere ontplooiing als kunstenaar. Andere zaken in Den Haag hebben alleen maar aan hem gevreten. De Haagse tijd heeft geduurd tot september 1883. In diverse boekwerken is hier uitgebreid over geschreven met ruime toelichtingen en verwijzingen naar de briefwisselingen met zijn broer Theo. Ook is een hele lijst van gevestigde schilders die hij bewonderde of juist bekritiseerde, bekend. Vele malen is in zijn werkwijze daarvan gebruik gemaakt en op zijn manier weergegeven. Goed gevonden zeggen sommige ingewijden, anderen vinden het on-kunde. Na een bezin-ningstijd van 2 maanden in Drenthe, zere voeten van het lopen en platzak, ging hij op weg naar Nuenen waar zijn ouders sinds augustus 1882 woonden.

In december 1883 startte hier zijn z.g. Nuenense periode die slechts 2 jaar zou duren, maar veel mensen, generaties lang zal bezig houden met wat hij deed of juist niet deed. Het hoe en waarom, op welke plekken, bij wie en met wie enz.

De stichting "Nuenen-100 jaar van Gogh", heeft in 1984 het Nuenense van Gogh-jaar in het leven geroepen en daaraan een thema-tentoonstelling verbonden, inclusief

¹ (JH-6) Uit het boek van Gogh en zijn weg. Jan Hulsker, Amsterdam 1987.

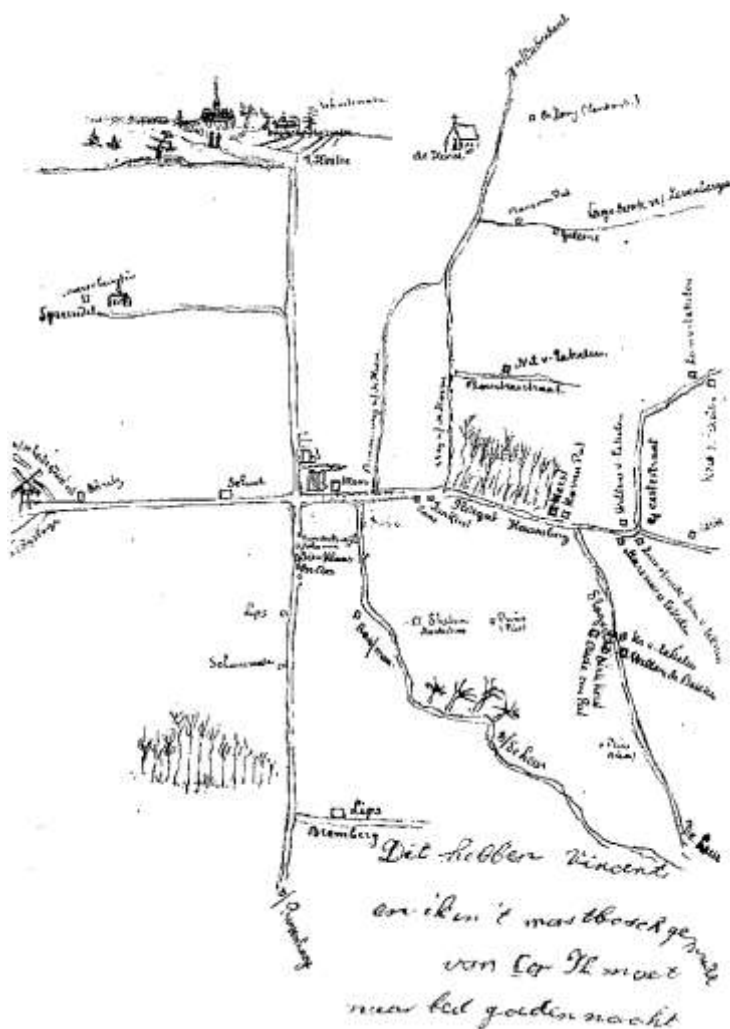
catalogus. De titel van dit boekwerkje: "Een Brabantse van Gogh-ervaring", vind ik goed gekozen, als je de werkplekjes weet terug te vinden.

Ook ik heb een Nuenense periode gekend. Niet als schilder of als inwoner maar van 1980 tot 1990 als natuurliefhebber in een Nuenense natuurwerkgroep. De daarbij behorende activiteiten waren aanleiding om vele uithoeken van Nuenen c.a. te verkennen en te observeren. Ook heb ik vaak eenzame zwerftochten ondernomen en doe dat soms nog, zonder plichtplegingen en op een moment dat mij uitkomt. Het maken van aantekeningen, schetsjes of foto's, de tijd nemen om rond te kijken, wekt voldoende aandacht om benaderd te worden bij boerderijen of in het veld. Anderen staan soms te wachten of je iets wil vragen, of om zelf wijzer te worden van je bedoelingen. De meesten vertellen alles wat je weten wil over Nu en Toen vooral de ouderen, als je maar niet over gevoelige onderwerpen praat als natuurbehoud en milieu.

Het van Gogh-jaar te Nuenen was voor mij aanleiding om op zoek te gaan naar nog bestaande lokaties waar van Gogh werkte, in en rond Nuenen. De hutten op de hei en de '*menschen nesten*', zoals hijzelf schreef, zijn nergens meer te vinden. Maar er zijn wel aanwijzingen waar hij die zocht, ondanks de vele veranderingen in de voorbije honderd jaar. Drie boeken met foto's en verhalen over oud Nuenen zijn best aardig, maar brachten mij niet verder. Het streekarchief te Eindhoven bracht vele oude plattegronden op tafel en daar bleef het bij. Hoe kan ik me verplaatsen in 1885? Er waren toen nauwelijks straatnamen, de buurtschappen hadden meestal veldnamen. De huizen hadden geen huisnummer, dat was niet nodig omdat iedereen, iedereen kende. Wie verzorgde dan de post en wie was de veldwachter? Welke cafés waren er nog meer behalve Café de Zwaan en waar stonden die? Op weinig van deze vragen heb ik een goed antwoord gekregen. Opgeven dan maar?

Een grotere tentoonstelling kwam tot stand onder de naam "van Gogh in Brabant", in het Noord-Brabants Museum te 's Hertogenbosch, van tien november 1987 tot tien januari 1988. Deze tentoonstelling sprak me erg aan. Ik was vooral verbaast over de vele schetsen en tekeningen van goede kwaliteit. De olieverfwerken vond ik minder, omdat velen erg donker zijn, vooral de aardappeleters. Toch heb ik wel 3 keer alles van A tot Z bekeken met als prettige ervaring, dat met de neus er boven op staan, toegestaan was. Het begeleidende boek "van Gogh in Brabant" geeft veel informatie. Dit boek wilde ik ook graag hebben maar ik kwam niet verder dan het boek bekijken, geld tellen, weggaan en weer terugkomen. De dame achter de boekentafel had in de gaten dat er iets mis was en informeerde naar mijn probleem. Haar oplossing was, gewoon even naar huis geld halen, maar naar Eindhoven op en neer vond ze toch ook te gek. Voor haar zag ik er kennelijk betrouwbaar uit, ze paste de ontbrekende f 15,- bij, wij wisselden elkaars adressen uit en ik was in het bezit van dit mooie boek. Deze aardige mevrouw woonde toevallig ook in Eindhoven en vertrouwde erop dat ik mijn schulden zou betalen via de brievenbus, met vermelding "van Gogh in Brabant". Aldus geschiedde.

Dit boek heeft me ertoe gebracht, opnieuw op zoek te gaan naar de voetstappen van van Gogh. Om het hoe en waarom van zijn werken te doorgronden moet je als het ware in zijn huid proberen te kruipen. In een tijd dat vele woorden een andere betekenis hadden, dat er geen moderne energievoorzieningen waren, geen riolering en de waterput niet ver van de beerput was gelegen. Als verlichting dienden kaarsen en een 'bromollie lempke' en 'veur de stook, mutserd' (takkenbossen) of soms turf. Menige burgemeester had ook een 'verrekuskot' of een geitenstal, en werd 'de was gespuuld' in een slootje. Huizen groot of klein opgebouwd uit veldmaterialen waren hutten. Een zandpad evenwijdig aan een waterloop een straat en een gehuchtje een dorp. 'Op de hei', was bedoeld als 'bij de heide'.²

Naar een idee van Vincent van Gogh te Etten.
 'Van Gogh in Brabant' pag.28

getekende kaartje van Etten en omgeving gemaakt door Vincent met onderschrift van broer Cor in 1878.

Met behulp van de Historische Atlas van Noord-Brabant, uitgave Robas B.V., ben ik op een soortgelijke manier, aan het werk gegaan, zoals 'het kaartje van Etten'. De topografische gegevens zijn van rond 1900 en hebben in die tijd geen grote veranderingen ondergaan. Dit is af te leiden aan de hand van nog oudere kaarten en een gemeentekaart uit 1866. De tekeningen en schilderijen in de Nuenense periode van van Gogh zijn deels terug te vinden in zijn vele brieven. Ook eigen waarnemingen zijn nog

In en rond Nuenen groeide overal heide. Driekwart van Noord-Brabant was toen nog met heidevelden bedekt, ontstaan door menselijk ingrijpen in de loop van vele eeuwen. Tuinen werden beschermd door heggen en akkers werden beschermd door houtwallen, zodat stuifzanden daar minder vat op konden krijgen. Op oude topografische kaarten is dit duidelijk te zien. Op plaatsen waar nieuwbouw en verkaveling niet hard hebben toegeslagen zijn oude heggen en houtwallen tegenwoordig nog terug te vinden.

Een methode die me aansprak om het buitengebeuren overzichtelijk te maken, is het

² Heide is een verzamelnaam van een plantengemeenschap, waarin op de hoge gronden struikheide (*Calluna vulgaris*) en op de lage gronden dopheide (*Erica tetralix*) dominant is.

steeds mogelijk. Voorbeelden hiervan zijn, de watermolens, de Sint Clemens kerk, het Protestantse kerkje aan de Papenvoort en de bijbehorende pastorie met pastorietaan de Berg.

Houtverkoop

Het schilderij in waterverf van "**de Houtverkoop**" JH 438, dat als eerste werk in kleur te Nuenen te boek staat heeft me op ideeën gebracht, met meningen die niet waar behoeven te zijn.

In de buurt van de Berg, waren verschillende houtbewerkingbedrijfjes, waaronder een kuiperij en een karrenmakerij aan het begin van de Beekstraat. Oude foto's van rond 1900 laten een houtvoorraad zien van karrenmakerij Jansen aan de Papenvoort. Alleen het café met rode vlek op het bovenlicht ontbreekt. Die rode vlek heb ik aanvankelijk als een rodehengst of iets dergelijks aangezien.

“De Houtverkoop” JH 438

De stijve figuurtjes op dit schilderij zijn mijns inziens niet alleen te wijten aan onkunde. Vincent had wel moeite met een groepsvoorstelling maar de schets uit Den Haag van de zandgravers was toch een stuk beter. Zijn nieuwe leefomgeving speelde parten. Ik denk dat tijdens die houtverkoop om stilte gevraagd is. Vincent zette de belangstellenden als soldaatjes in de houding, waarschijnlijk onbewust onder invloed van de vrome stijfheid van zijn familie, waar hij als zwervend artiest niet in paste.

Omdat het me al erg veel tijd kostte om deze informatie los te peuteren over "de Houtverkoop", heb ik hier de chronologische volgorde van de aangegeven werken losgelaten.

Populierenlaan

Een flink olieverfschilderij is de "**Populierenlaan in de herfst**" **JH 522**. Op dit schilderij zijn meer aanwijzingen te vinden dan op het eerste gezicht lijkt.

De laan is kaarsrecht, niet zo lang, met op de voorgrond een houten bruggetje. Op het einde van de zandweg staat een huis aan de overzijde van een T-splitsing. Het licht komt van links en gezien de verschillende schaduwposities, is het terplaatse geschilderd. Het licht komt uit het zuiden en zuidwesten. Op de topografische kaart van Nuenen nr.670, heb ik nergens een plekje kunnen vinden dat aan de hierboven omschreven gegevens voldoet. Met een vergrootglas heb ik de hele kaart centimeter voor centimeter afgespeurd, ik ben ook nog naar twijfelachtige plaatsen gaan kijken. Veel historische plekjes zijn er nog, maar die populierenlaan niet, d.w.z. niet gevonden. In een brief van Vincent aan Anthon v. Rappard wordt Anthon door Vincent verzocht naar Nuenen te komen '*om naar de mooie dorpen te komen kijken*' en hij noemt daarbij Son en Breugel. In mei 1884 is van Rappard een aantal dagen in Nuenen geweest om aan de wens van Vincent te voldoen. Vincent was toen al in Son en Breugel geweest en ze zijn er samen ongetwijfeld nogmaals geweest. Daar helemaal niets getekend of geschilderd? Gezien de ijver van van Gogh acht ik dit uitgesloten. Er moeten minstens krabbels zijn ontstaan om eventueel later te gebruiken. Met deze gedachtengang heb ik de topografische kaart van Son en Breugel nr.649 geraadpleegd. Tot mijn verbazing vond ik binnen 5 minuten een plekje dat helemaal aan de bewuste populierenlaan voldeed. Dat zegt natuurlijk niet alles want het is een herfsttafereel en moet na mei geschilderd zijn, al dan niet in het bijzijn van van Rappard. Op een zonnige namiddag in november 1991 heb ik die plek bezocht te Breugel. Het huis staat er nog, zij het enige malen verbouwd, de straat heet Keske en het huis heeft nummer 6. De sindsdien vijfde of zesde generatie populieren was kort geleden gerooid, een deel van het hout lag er nog. Het houten bruggetje over de Breugelse beek was vervangen door een rioolbuis en opgenomen in het asfalt. De kleine houten leuningen zijn nu opgemetselde muurtjes. Schilderij **JH 522**? Voor mij wel! Gezien vanuit het Keske loopt de weg verder als zandpad richting Nuenen, maar wordt onderbroken door het Wilhelmina kanaal. Dit kanaal bestond de vorige eeuw nog niet (in 1923 gegraven).

Afdruk populierenlaan

Aan de andere kant van het kanaal gaat de weg verder richting Heerendonk en loopt nu dood in de weilanden. Deze zandweg heette voorheen "Broekstraat". Mijn vondst, voorzien van een foto, heb ik bij de Gemeente Nuenen voorgelegd. Men zou wel eens gaan kijken, ik zou er nog van horen. *'En gij geleufd da'*. Breugel is geen Nuenen! Dit territoriumgedrag is overal hetzelfde.

Mijn verhaal kan hier onverwacht worden aangevuld. Ik kan dan wel denken dat **"de populierenlaan" JH 522**, in de herfst te Breugel gemaakt zou kunnen zijn, in Nederwetten denkt Dhr. S. er heel anders over. In een artikel in het Eindhovens Dagblad d.d. 24-06-1995 onder het kopje Landmerk geeft S. zijn visie op de locatie van dit schilderij. Zijn verhaal komt aannemelijk over, doch mijns inziens wat chauvinistisch, restanten van de boerenoorlog in 1821 tegen het ontstaan van de gemeente Nuenen c.a.³. Het huis op dit schilderij is volgens S. de Schoteldonkse hoeve. Deze

**Kijk op Keske 6 en de brug over de Breugelse beek,
Foto CV 1994**

boerderij bestaat nog steeds, is wat aangepast en verkeert in goede staat. De Broekdijk heeft hier de nodige aanpassingen ondergaan zodat er een ver-tekend beeld ten opzichte van toen is ontstaan. Hier kan ik helemaal in meegaan. Deze plaats heb ik met behulp van oude kaarten menigmaal bekeken en er vraagtekens bij geplaatst. Het huis stond naast een knik in de weg, ik zie geen T-splitsing. Dat kan Vincent, voor een betere vlakverdeling, best een beetje hebben aangepast. Voor een herfstnamiddag is de lichtval niet correct, maar met wat geler licht en iets langere schaduwen kan het ook enkele uren eerder gemaakt zijn.

Een lastiger punt is het houten bruggetje op de voorgrond dat op de topografische kaart van 1897 als "duiker" aangegeven staat.

³ Bij de gemeente herindeling van 1821, werd Nederwetten samen met Gerwen en Nuenen, een gemeente n.l. Nuenen c.a. Dit tot groot ongenoegen van de bevolking van Nederwetten, zij hadden liever met Eckart samen gegaan. Nederwetten voelde zich achtergesteld en dat is zo gebleven. In 1840 is door de notabelen van Nederwetten een petitie gestuurd naar Koning Willem II om los te mogen komen van Nuenen. Zie gegevens van het streek archief. Intussen ging de onderlingen strijd met hooivorken en dorsvlegels in de handen gewoon door. Ouderen in Nederwetten vinden zich nog steeds achtergesteld en slepen Gerwen daar in mee.

Het streekarchief te Eindhoven heeft alle medewerking verleend om de juiste situatie aldaar, in de periode 1883-1885, boven tafel te krijgen, doch jammer genoeg zonder succes. Het mooie kaartje van de gemeente Nuenen c.a. van J.Kuyper uit 1866 laat

**Kijk op de St.Genovevakerk te Breugel anno 1994.
Door de recente bebouwing is het niet mogelijk een juist beeld te vormen.**

geen verbindingen zien tussen de Lissevoortse loop en de Hooidonkse beek. Op de kadasterkaart van 1832 bestaat deze verbinding wel, doch zonder brug of duiker. Ook andere oude kaarten gaven geen opheldering. Het ligt mijns inziens voor de hand dat veel duikers in het veld een houten brug of vlonder als voorloper hebben gehad.

Een ander gezichtspunt is de weg zelf. Het schilderij straalt veel rust uit. De broekdijk moet juist op deze plaats een drukke smalle zandweg geweest zijn tussen Nuenen, Nederwetten, Hooidonk en Breugel. Vincent heeft naar mijn mening op deze plaats geen uur ongestoord kunnen werken, vanwege de passerende karren met trekdieren en het daarbij behorende stof.

Bij de Breugelse beek zal het veel rustiger geweest zijn, ook al kwamen daar enkele zandwegen bij elkaar. De houten brug over de Breugelse beek bestond in ieder geval al in 1840 en in 1897 lag deze er nog steeds. De brug heette "Hambrug" genoemd naar de landerijen tussen de beek en Hooidonk: "Het Ham".

De populierenlaan in de herfst zal wel een discussiepunt blijven te Nuenen c.a., ik geef de voorkeur aan Breugel, maar Nederwetten is ook mogelijk.

In december 1991 ben ik nogmaals naar het Keske geweest en heb daar met iemand een leuk gesprek gehad. Hij had namelijk vanaf 1929 op Keske 6 gewoond en er een deel van zijn jeugd doorgebracht, maar kon niemand bedenken die daar van oorsprong

thuishoorde. Die dag was het zonnig maar koud vriesweer. Door het missen van de bus naar Eindhoven en het lange wachten, heb ik zoveel kou geleden dat ik voorlopig genezen was van het wroeten in andermans verleden. Een hobby moet geen pijn doen!

De Sint Genovevakerk

JH 761 Intern Van Gogh-archief Ton de Brouwer.

“De voetstappen van Vincent van Gogh” hebben me niet helemaal losgelaten. Het mooie novemberweer van 1994 bracht me toch weer in Breugel om te kijken of daar een nieuwe populierenaanplant had plaatsgevonden. Jammergenoeg is dat niet gebeurd. Ik heb toch wat foto's genomen van de ex-populierenlaan met op de achtergrond een kerk die me bekend voor kwam uit de werken van Vincent. Dat kan toeval zijn...of niet. Na informatie bleek dat de heemkundekring aldaar een aardig boek over Son en Breugel had uitgegeven met daarin een stuk kerkgeschiedenis. Zowel Son als Breugel bezitten een zeer oude kerk met een bewogen geschiedenis. De Breugelse kerk gewijd aan St.Genoveva was en is nu weer een kruiskerk. In de tijd van van Gogh waren de zijbeuken niet meer aanwezig en de hoge spits van de toren was bij een storm in 1800 er al afgewaaid, bij de kerk van Son trouwens ook. De St.Genoveva kerk is nu geheel gerestaureerd alleen de hoge spits is niet meer teruggeplaatst. Het schilderij **JH 761** vertoont erg veel overeenkomst. "Het priesterkoor hoger dan het middenschip", komt in de geschiedenis van deze kerk ter sprake.

Windmolens

Mijn onderzoek naar de bestaande windmolens in de omgeving van Nuenen omstreeks 1885, geeft enig inzicht in de modellen en molentypes in Vincents werken.

De slanke stenen grondmolen in het open veld niet ver buiten Nuenen c.a., is mijns inziens de molen gelegen op Stokland te Breugel. (Andere molens zie verder).

Aan de weg van Breugel naar Lieshout heeft men aan de linkerkant een gezicht op de oostzijde van de **St. Genovevakerk, werk JH 761**.

Aan de rechterkant van de kerk stond wat verderop in het veld de Stoklandmolen tussen het gewas, werken **JH 913** en **JH 915**. Tussen de kerk (links) en de molen

"Molen in het veld" JH 915

(rechts) stond aan de wegzijde een langgevelboerderij. Dit zijn allen werkjes die ik nergens beter kan plaatsen als in het looppatroon van Vincent te Breugel in de zomer van 1885. Vincent had iets met Breugel. Misschien was het de naam van Pieter Breughel die hem inspireerde. Voor mij staat vast dat hij van de gemeente Son en Breugel, het Breugelse deel vaker heeft bezocht, om welke reden dan ook. De schilderachtige plekjes die hij zocht lagen hier dicht bij elkaar. De boerenbevolking met hun arbeid en hun behuizing. De eeuwige rogge met de molen daar midden in. Een oude kerk met een grote geschiedenis in een klein dorp.

De tekening "Rietdaken" (met poel) **JH 474** geeft de situatie van het Pieter Breugelplein te Breugel van toen goed weer. Dit was de dorpskern.

JH 474 "Rietdaken

Landkaarten

Door een publikatie over van Gogh in "het Gruun Buukske", uitgegeven door de Heemkundekring Eindhoven, ben ik in contact gekomen met een z.g. "Van Gogh kenner" die al vele jaren bezig is het wel en wee van Vincent te bestuderen.

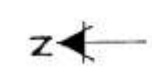
Hij vond mijn werkmethode nog niet zo gek en heeft enkele goede tips gegeven.

Ook adviseerde hij mij het boek van Jan Hulsker "Van Gogh en zijn weg" aan te schaffen, maar dat is me te kostbaar. De bibliotheek bracht uitkomst en ik kon zes weken lang de van Gogh-werken en de teksten van Hulsker bestuderen. In dit boek heeft Hulsker de Nuenense periode goed apart gehouden waardoor die bewuste twee jaren duidelijk los staan van de rest. Alle bekende krabbels, schetsen, studies en werken waar Vincent 'op sjouwde' zoals hij zelf schreef, zijn afgebeeld. Het werd ook duidelijk dat een of twee overzichtelijke plattegronden onvoldoende zouden zijn alle wegen en paden die Vincent mogelijk en sommige zeker belopen moet hebben om de voor hem bijzondere plekken te vinden. Daartoe heb ik deze omgevingskaartjes gemaakt. De illustraties in het boek van Hulsker hebben een nummer. Die nummering heb ik zoveel mogelijk aangehouden en aangeduid met JH xxx. In kaartje 1 hebben alleen de populierenlaan, de St. Genoveva kerk en de Stoklandmolen een nummer. De kleine tekeningetjes zonder nummer hebben mogelijk gediend als aanvulling of als achtergrond in van Gogh's werken. De bebouwing van de dorpen en gehuchten is aangegeven in zwarte blokjes. Daar waar drie of meer blokjes zijn weergegeven, zijn de plaatsen die van Gogh naar mijn mening zeker heeft bezocht en dus zijn voetstappen heeft gezet.

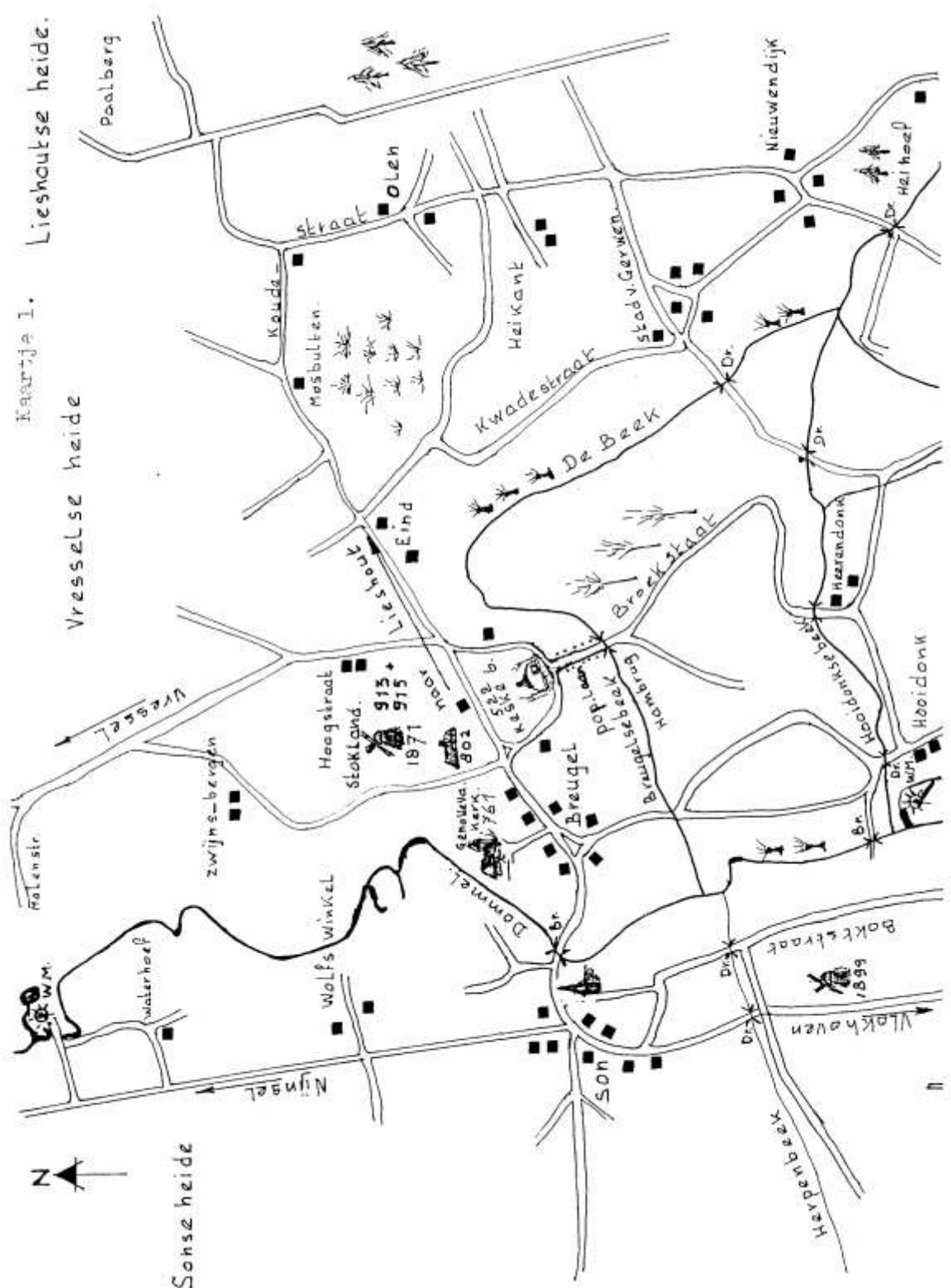
De lange en niet onderbroken wegen op deze kaartjes, leiden naar bekende en minder bekende studie-uitoeken. De kerk van Gerwen is duidelijk waarneembaar, zie **JH 435**. Ook deze kerk heeft een lange voorgeschiedenis. Vincent was door wie dan ook goed geïnformeerd en drukte dat op zijn manier uit.

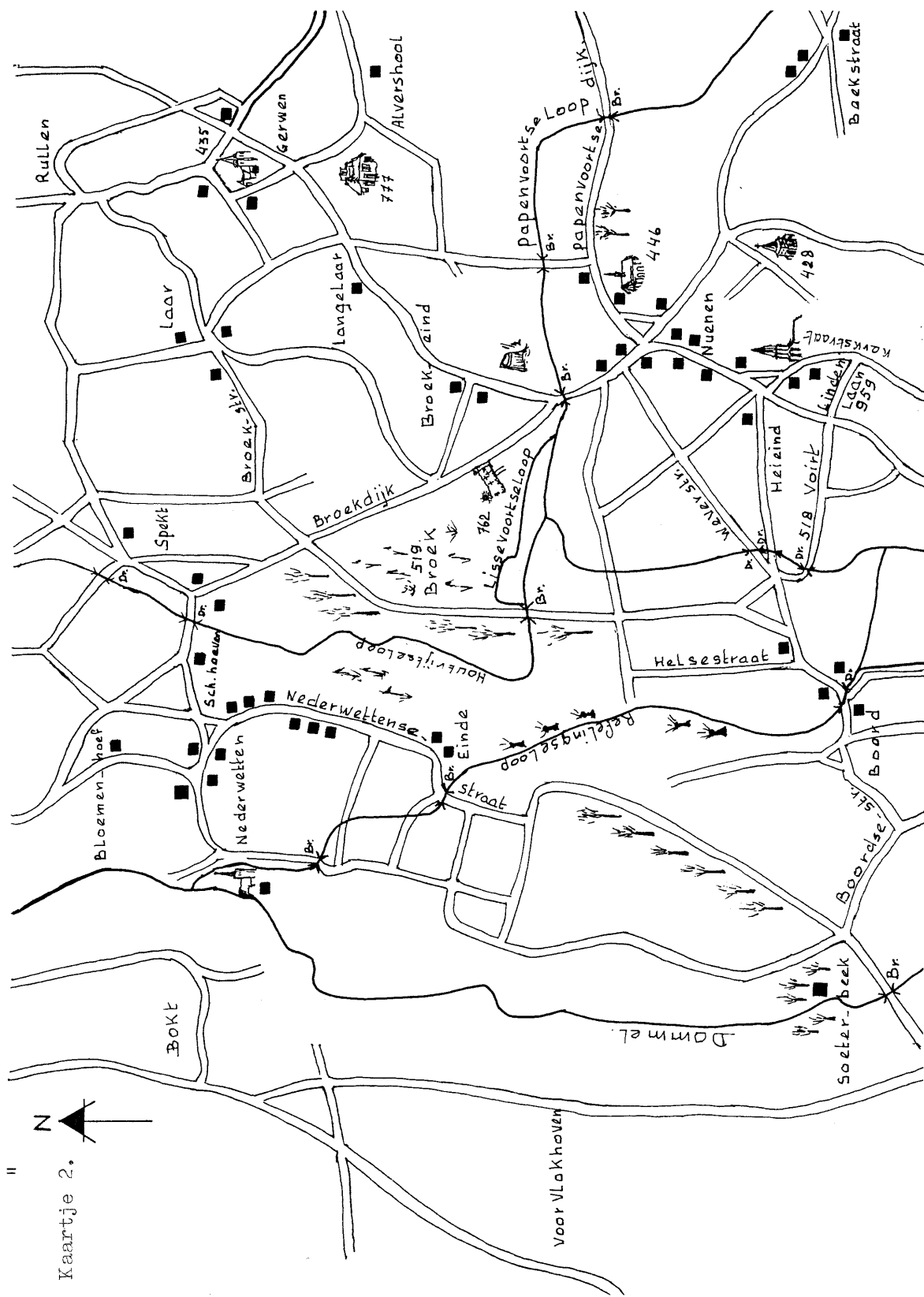
Kaartje I. Lieshoutse heide.

Vresselse heide

Sonse heide

“De hut”, schets naar JH 777

De woning die vermoedelijk werd bewoond door de Familie De Groot-Van Rooy, heb ik gemakshalve als **JH 777** vermeld. In dit enkele malen verbouwde pand, woont nu een loodgieter d.w.z. dat zei de man van het van Gogh-documentatiecentrum te Nuenen tegen mij. Nou loodgieter....? zei de man in kwestie met een brede grijns; hij is namelijk schroothandelaar. Op de vraag of ik een paar foto's van het huis mocht maken, was het antwoord: *'Ja hoor dat kan er wel bij, half Japan heeft hier al gefotografeerd'*. Dat het voormalige huis van de Familie De Groot-Van Rooy "De Hut" zou kunnen zijn is best mogelijk. Hiervan bestaan verschillende schilderijen in olieverf. Het gaat dan wel over één en hetzelfde boerenhuis gezien de toen al zeldzame bestaansvorm. Ik heb **JH777** aangehouden maar had ook kunnen kiezen voor **JH 805**.

De "Tekening JH 802" is niet gemaakt te Breugel zo als ik eerst dacht, maar waarschijnlijk aan de Gerwenseweg te Gerwen. Zie de vergelijkingsfoto. De oude boerderij was eigendom van Johanna Slaats, weduwe van Gerardus van den Boogaart met vijf volwassen kinderen. Zij waren een vergelijkbaar huishouden en de directe buren van de familie De Groot-van Rooij, de zogenaamde "Aardappeleters". Ook hebben leden van de familie van den Boogaart voor van Gogh geposeerd.

Sommige gelaatstrekken zijn bij de aanverwante familie Huijbers terug te vinden. Het huis van van den Boogaart is in 1888 totaal verbouwd, de muurankers verraden dat. De Familie Huijbers werden door huwelijk en aankoop eigenaar. Enige jaren later is ook het huis van de familie de Groot-van Rooij verbouwd, ongeveer in de huidige vorm.

JH 802 Fam. van den Boogaart

Voormalig boerderij Huijbers/v.d. Boogaart

JH 777 De Hut 1885 van Gogh

De verbouwde hut 2004 foto C.V.

Van Hoven JH 763 – F79 met duiventil – fabriek + spoelvijver

Plaats van het voormalige huis van de familie de Groot- van Rooy

“Landschap met zonsondergang” JH 762 met op de voorgrond een sloot met een kerkhofje in aanleg daar achter, moet volgens mij aan de Broekdijk gesitueerd worden. Dit is het nu nog bestaande protestantse kerkhof met stenen afrasterpilaren. De enkele aangegeven kruisen geven de vrijheden van de kunstenaar weer om te laten zien wat hij wilde zien. Het huis aan de westzijde van de begraafplaats verstoort een juist beeld, geografisch klopt het helemaal.

Nog vreemder en onzekerder wordt dit schilderijtje aan de Broekdijk, omdat pas op 28 februari 1885 het verzoek aan de gemeente Nuenen werd gedaan om op deze plaats een eigen kerkhof voor de Reformatorische Gemeente, te mogen aanleggen. De grond was niet van de gemeente Nuenen maar van de protestantse instantie zelf. Deze informatie ontving ik van de Gemeente Nuenen, met een verwijzing naar Nico Nagtegaal (info NN), die goed op de hoogte is van de geschiedenis van deze begraafplaats. Dit kerkhof is een geschenk van de familie Begemann aan de Reformatorische Gemeente met als eis dat de overleden ouders Begemann (†1876 en 1877) als eerste daar begraven zouden worden, d.w.z. overgebracht van de algemene begraafplaats naar dit eigen kerkhof (info NN). In maart 1885 was vader van Gogh ter aarde besteld op de algemene begraafplaats dicht bij het R.K. kerkhof dat in die tijd geruimd werd. Vincent had het erg moeilijk met het plotseling overlijden van zijn vader en vermoedelijk ook met dit kerkhof als laatste rustplaats. Het is niet denkbeeldig dat Vincent goed op de hoogte was van de plannen voor een nieuw kerkhof.

Huidige kerkhof aan de Broekdijk te Nuenen, 1994 foto CV.

Hij kende waarschijnlijk de lokatie, de werktekening, de werkzaamheden, de grondophoging, de omheining en de aanvangsfase. In 1887 was het kerkhof klaar, maar de overbrenging van de Begemans moest nog een tijd op zich laten wachten. Om de herbegraving te kunnen verrichten, kwam zeer veel kijken. Allerlei instanties moesten hun goedkeuring hieraan verlenen. Zo mochten de stoffelijke resten niet overdag worden vervoerd. Dat is gebeurd in de nacht van 1 op 2 december 1890 na 24 uur, onder toezien oog van enige functionarissen en ambteraren (info NN). In brief 441 aan Theo begin juni 1885, schrijft Vincent sentimenteel over het boerenkerkhof en over de dood. Een nieuw kerkhof voor de "niet boeren" maar wel in het boerenland kon moeilijk aan zijn geest voorbij zijn gegaan. Ik zie het schilderijtje **JH 762** dan ook als een gevoelsuitdrukking van Vincent. De ondergaande zon in de verte, op de voorgrond een sloot met daar achter een heg met hoge kruisen, alleen bedoeld als begraafplaatsaanduiding; meer niet.

Een fotokopie van **JH762** heb ik van het onderstaande museum uit Madrid ontvangen.

Landschap met zonsondergang JH 762

brieven van Vincent in april / mei 1885, zijn veelzeggend.

Vincent kon het boerenkerkhof moeilijk loslaten als compositie. De rode zonsondergang zag hij achter de begraafplaats in wording tijdens zijn dagelijkse gang naar die luitjes op het Broekeind, om de brokstukken te vergaren voor het schilderij van de "Aardappeleters" dat hij in zijn werkplaats uit het hoofd schilderde. De windmolen passeerde hij daarbij ook maar heeft daar niets over geschreven. Wel heeft Vincent de aanwezigheid van achter een raampje aangegeven en in het veld zijn op afstand drie spookmolentjes getekend als locatieaanduiding. De molen had iets vreemds.

In oktober 1883 was de molenbouw op een ramp uitgelopen. Met het op hoogte brengen van de molenromp is deze ingestort, een ongeluk waar bij een dode en enkele gewonden te betreuren waren. Een proces-verbaal hierover kwam voor de rechtbank te 's Hertogenbosch, dat vond plaats in februari 1884.

De uitspraken over de oorzaken van het ongeluk waren o.a. de slechte bouwmaterialen, de te lage zandberg en te snel werken. De aangeklaagde opzichter-adviseur werd vrijgesproken.

Hier werd verzwegen dat het Gerwen-kermis was en dat juist toen de molenromp op de gewenste hoogte kwam. Dat werd gevierd met de nodige jenevertjes. Met acht man op de steigers zingend en deinend, tot de romp tordeerde (omdraaide) met het noodlottige gevolg. Zo iets doms moest de dofpot in en dat is aardig gelukt.

De nieuwe molen kwam in augustus 1884 gereed, niet als herbouw maar als een stichting met een waas van geheimzinnigheid⁴.

Met de honderd-jarige bestaansviering van de molen in 1984 heeft de toen 98 jarige Mvr. Van Stratum (Drieka Rooijackers), een verward Brabantsverhaal verteld. Verward door de rare vraagstelling van de journalist. Van het molenongeluk wist zij dat het kermis was en dat er sterkedrank aan te pas kwam, wel van horenzeggen maar van de molenaar zelf waar zij lang huishoudster was geweest. De windmolen aan de Gerwenseweg heeft tijdens de aanwezigheid van Van Gogh **NIET** in een korenveld gestaan. Alle andere door Vincent v. Gogh getekende windmolens in het veld hebben niets met Nuenen c.a. van doen. Zo is de getailleerde grondmolen in het graan, de Elderse-molen te Mierlo langs de weg naar Helmond, in de Ellenaar.

Een onduidelijke molen in de heide, is een torenmolen als grondzeiler, dat was mogelijk te Stiphout. Kenners zeggen van niet, maar wat zijn kenners ? Zij houden vast aan een standaardmolen die voorkomt op een kaartje uit 1781 van Croy. Er staan zelfs twee molentjes kort bij elkaar aangegeven, er is waarschijnlijk met twee maten gemeten. De stiphoutse windmolen in de heide verongelukte in 1905 voor de vierde keer, nu door brand. Uit de kadaster gegevens van Stiphout blijkt de eerste herbouw van de molen in de heide in 1839 (**OAT**). De tweede herbouw van de molen was in 1844 (**AT**) een achtkantige molen. In 1871 ontstaat een stichting voor een nieuwe molen, herbouw op de zelfde plek. Weer een standaardmolen is zeer onwaarschijnlijk. Ik denk de torenmolen, die Vincent v. Gogh te Stiphout op de achtergrond in de heide zag en tekende. In 1906 kwam na de brand in 1905 de bekende stenen opvolger en die bestaat ook niet meer.

JH 919 Mierlo

JH 909 Stiphout ?

⁴ Komt bij het kadaster voor als eerste belasting jaar over een graanmolen inplaats van akkerland te Nuenen c.a. kadastraal Sektie B. nummers 2930 en 2931, samen groot zestien aren en tien centiaren. Op naam van Marcelis van den Eijnden te Dommelen. Na informatie bij het kadasterkantoor te Eindhoven blijkt dat er geen verschil gemaakt werd tussen een hele of een gedeeltelijke molen. Op de sluitsteen in de inrijpoort van de molen staat onder elkaar 1884-1971. Deze steen is echter geplaatst tijdens de restauratie van 1971-1972.

Herfstlaantje

“**Het herfstlaantje**” **JH 959** plaats ik in de huidige Lindenlaan, omdat geen ander beboomd laantje met die ligging ten opzichte van de St.Clemenskerk aanwezig was en is. Aangezien de lichtval hier zuidwestelijk is, geef ik hieraan de voorkeur want de zonging ook in Vincent’s tijd niet in het noorden onder. De Weverstraat valt daardoor voor mij als vermeende lokatie af.

Ondanks de hedendaagse bebouwing is er niet veel fantasie voor nodig om dit nu nog te zien, zelfs zonder oude kaart. Het verlengde van de Lindenlaan heet nu nog Voirt. Hiervoor komt naar mijn idee “Populierenlaan zonsondergang” **JH 518** als locatie in aanmerking. Maar dat is minder zeker (zie voorblad: “**Bijgewerkte schets**” naar **JH 518**).

Herfstlaantje JH 959.

Nog lastiger is het om olieverfschilderij **JH 519** een plaats te geven in het veld. Dit schilderij staat te boek als “**bosweggetje**”, doek op paneel 46 x 35 cm in het boek van Hulsker. Het licht komt van rechts en dat kan alleen als ik richting N.W.-Z.O. kijk, bij lage zonnestand. Een deel van het weggetje in ‘het broek’ loopt zo, gezien vanaf de Broekdijk richting Boord-dorpskern. ‘Het broek’ is en was een dichtbegroeid moerasgebied, met dit pad als enige ontsluiting, ook de bebouwing bij de broekbrug was er niet. Vincent had in een brief laten weten in ‘het broek’ te hebben gewerkt. Hij *‘was er druk mee bezig geweest’*, dus geen krabbeltje van drie minuten, dat kan daar geweest zijn. Als er geen ander schilderij te vinden is dat op het Broek lijkt zoals dit, geef ik de

Het huidige broek, 1994 foto CV

voorkeur aan **JH 519**, met spookfiguurtje op de smalle zandweg. Dit weggetje heet nu nog kortweg "Broek" Het protestantse kerkje aan de Papenvoort behoeft geen nadere toelichting (**JH 446** of **JH 521**). Zo ook de oude toren met begraafplaats **JH 426**, **JH 427**, **JH 428** en anderen. Wel valt op dat de oude toren nog al eens van plaats verandert, evenals de vorm van de torenspits, doch alleen in landschapselementen waar dieptewerkingen van toepassing zijn.

Pastorie met tuin

Nu komen we bij de pastorie van de familie van Gogh **JH 948**, die er nog is en in goede staat verkeert, maar niet toegankelijk is voor het publiek. De bijbehorende tuin is door Vincent in alle jaargetijden en vanuit veel verschillende gezichtspunten weergegeven. Dit is voor huidige begrippen een flinke tuin. Zeker als je, zoals Vincent, de tuin van de burenen er ook bij betreft. Een van die werken, **JH 954** is uitgegroeid tot een park⁵. Waarschijnlijk onder invloed van literatuur en prenten van en over oude meesters die met kleine figuren op de voorgrond, met daar achter bomen als wolkenkrabbers en aan de horizon een nauwelijks te herkennen molentje, een hele streek wilde weergeven. Dat kan ook in een tuin van enige afmetingen. Dit laatste werk van die tuin, **JH 954** is gemaakt toen de oude toren al weg was, dat wil zeggen de puinhoop lag er nog wel⁶. Daar hij nog geen studie van de tuin gemaakt had die geheel naar zijn zin was, moest de verdwenen toren op de achtergrond er toch bij. De gesuggereerde St.Joriskerk van Stratum is pure onzin.

De populieren op de achtergrond zijn naar voren gehaald, de vijver is vergroot en de vlonder voor het spoelen van wasgoed is uitgegroeid tot een aanlegsteigertje. De kleine mensfiguurtjes vallen in het niet bij het overvloedige groen, terwijl de tuin toch herkenbaar is gebleven. Ik zie in deze studie een poging om tot schaalvergroting te komen. Teken en schilderen van ruimte is tenslotte het suggereren van deze ruimte.

Pastorietuin van achteren naar voren gezien, ca. 100m lang, 1995 foto CV.

⁵ De aquarel (JH-954) is door Vincent zelf toegelicht in brief nr.430 van begin November 1885

⁶ De toren was af gebroken, de puinhoop bleef achter. In 1886 hebben nog verkopen van stenen plaats gevonden onder leiding van notaris A.Schutjes te Nuenen

De St.Joriskerk was vanuit Gennep niet te zien, er was namelijk geen open terrein, afgezien van de bestaande bebouwing bij die kerk, was er ook een bosrijk gebied waar onder de Engelse tuin van de Familie Sinkel, het latere Stadswandelpark. Er was ook veel moerasbos tussen Gennep en Stratum, populieren, aanplant enz. De toren van de St.Joriskerk is pas in 1910 gebouwd. De kap van de Stratumse windmolen kan wel te zien geweest zijn, maar die staat nergens weergegeven.

Watermolens

In de brief aan Anthon v. Rappard, juni 1884, komen de zwerftochten van Vincent samen met Anthon aan het licht. Nadat Vincent, in mei 1884, van zijn vriend afscheid had genomen in het cafeetje bij het station Nuenen/Tongelre, was hij gestart met een schilderij van een watermolen met twee rode daken, *'anders als de twee watermolens die ze samen bezocht hadden'*, zo schreef hij. Die twee watermolens zijn bijna zeker de Opwettense en de Hooidonkse-watermolen. De molens leken erg op elkaar maar met de rode daken was toch iets bijzonders. Dat moet de Collse molen zijn geweest **JH 488**, zie kaartje 3. De watermolen van Opwetten **JH 527** ligt op de weg naar Eindhoven aan de linkerkant, met het grootse schoepenrad van Nederland. Wist Vincent dat? Aan het zandweggetje ligt op 500 m. van de molen in oostelijke richting het fraaie gehuchtje "Wettenseind" verscholen in het groen. Dit moet van Gogh gezien hebben, misschien **JH 492**.

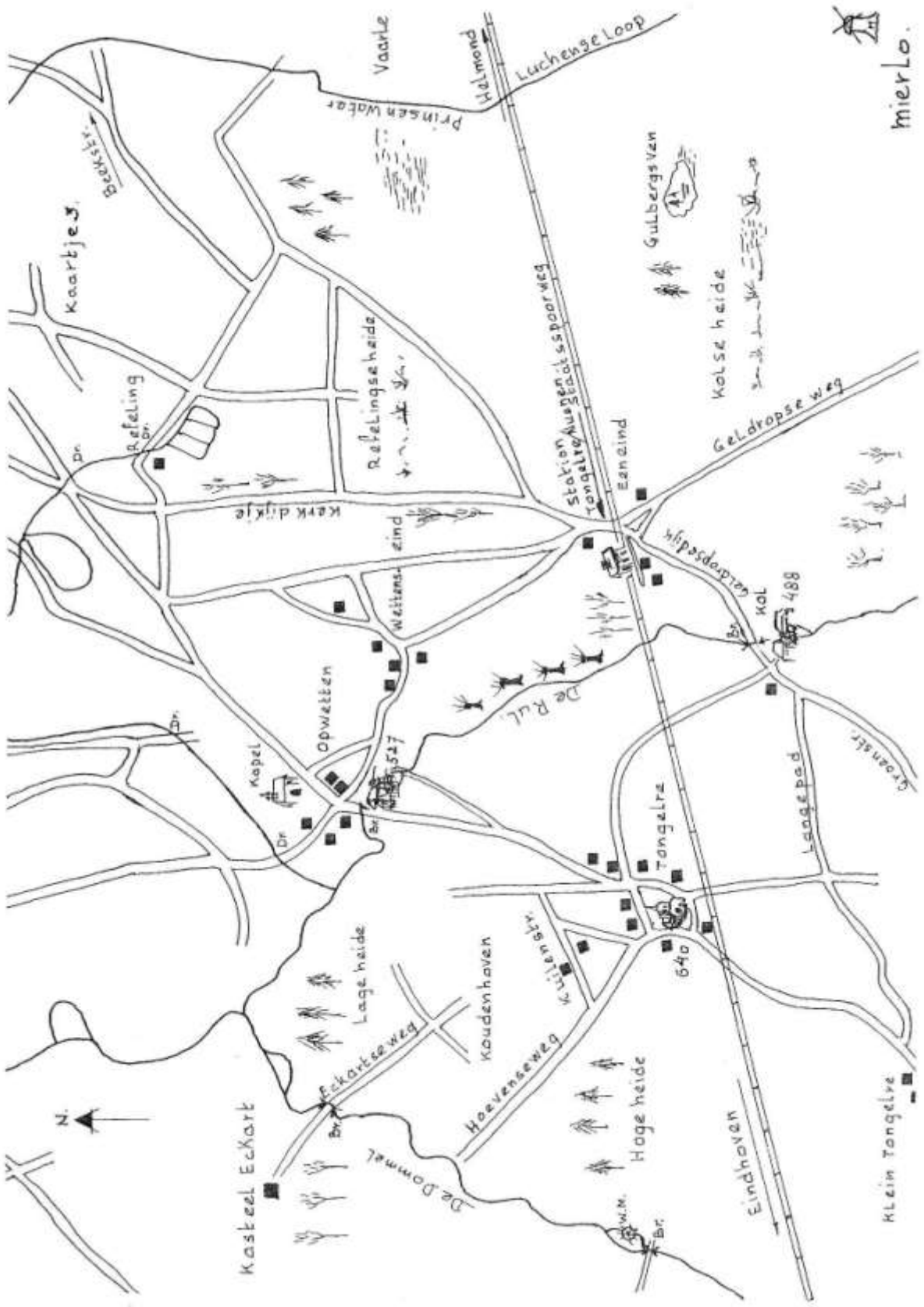
De andere watermolen, de Hooidonkse, is voor zover bekend niet getekend of geschilderd, hij had nog zo veel andere dingen ingedachte die veel dichterbij het boerenleven stonden. Zeker is dat niet, want van de St.Antoniuskapel dicht bij de Opwettense watermolen, (op kaartje 3 vermeld als "kapel", zonder nummer), is ook geen enkele prent opgedoken. Die kapel was toen al in verval en verbonden aan een legende die betrekking heeft op de naam Wolvendijk, de weg tussen Tongelre en Opwetten⁷. Uit overleveringen van "zijn vriend uit Eindhoven" (Anton Kerssemakers) blijkt dat Vincent deze kapel vele malen geschilderd zou hebben, omdat hij deze zo mooi vond. Als dit juist is, zit er misschien ergens veel geld op een zolder of achter het behang. Was het deze kapel wel? Hier kom ik nog op terug.

De kortste weg van Opwetten naar Eindhoven, is de kortste over de Wolvendijk via de kern van Tongelre, het Hofke.

Station Eeneind en Tongelre

Van Gogh moet op de hoogte zijn geweest dat de toenmalige oude St.Martinuskerk spoedig zou verdwijnen, hij heeft in ieder geval in het voorbijgaan een aardig tekeningetje geproduceerd van deze **kerk JH 640**. Gezien zijn activiteiten in Eindhoven zal hij daar meerdere malen langs gekomen zijn. Een andere weg vanuit de kern van Nuenen, was het kerkdijkje aflopen over de Refelingse heide naar het station Nuenen/Tongelre op Eeneind. Ik heb dit station aangegeven zonder nummer, er is ook geen enkele afbeelding van te vinden, zie kaartje 3.

⁷ De legende over een schaap dat de St.Antoniuskapel in rent, op de vlucht voor een wolf, wordt in enkele boeken van Nuenen verhaald

mierlo.

De spoorwegen hielden er, voor kleine stations als dit, zoiets als een eenheidsvorm op na, vandaar deze weergave. Het station heeft nog een grotere opvolger gehad maar dit is ook reeds verdwenen, alleen het keienweggetje "Stationsstraat" is nog hetzelfde als in de tijd van Van Gogh, evenals het stationskoffiehuis en nog enkele andere gebouwen. Hier staat ook de nieuwe St. Antoniuskapel als vervanging van de oude kapel aan de Wolvendijk. Deze kapel is opgenomen in de lijst van Nuenense bezienswaardigheden. De Collse watermolen ligt op ca. 800 m. van het voormalige stationnetje. De brug voor de molen heette toen "Hoogbrug" en was tevens de grens tussen Nuenen en Tongelre. De Collse watermolen is enige malen gerestaureerd en staat op de monumentenlijst. Er wordt af en toe graan gemalen als attractie. Van de molen kon men van daaruit gemakkelijk naar Eindhoven. Via het lange pad naar Klein-Tongelre, dat is bij de Tongelresestraat waar deze nu de Jeroen Boschlaan kruist. Vervolgens Tongelreseweg(street) naar het kanaal van Eindhoven. Bij het havenhoofd /Dommelbrug was het pas gemeente Eindhoven.

Het nog bestaande Stationskoffiehuis "Cafeetje", 1995 foto CV.

Eindhoven

Kaartje 4 laat de binnenstad van Eindhoven een beetje vertekend zien. Alles op een kluitje maakt veel weglaten noodzakelijk. In de aangegeven straten met veelal andere namen als nu, heeft van Gogh zeker gelopen. Niet op zoek naar het boeren leven en hun hutten, ook niet naar het uitgaansleven in de stad; nou stad?

Eindhoven was toen nog een piepklein stadje, ingesloten door 5 veel grotere dorpen en eigenlijk bij toeval in van Gogh's werken terecht gekomen. Op of bij het station Nuenen/ Tongelre werkte minstens één man die in Eindhoven woonde. Bij zijn aankomst op dat station in december 1883 is Vincent zeer zeker opgevallen met zijn schilderskistje, eenvoudige en slordige kleding, die afgehaald werd door me-neer de Dominee.

Geen krant is zo rap als het mondelinge dagblad.

De spoorwegstations stonden telegrafisch met elkaar in verbinding. Mathias Kavelaars was telegrafist op het station van Nuenen/Tongelre, maar woonde in de Rechtestraat te Eindhoven. In de Rechtestaat woonde ook Jan Baijens, hij had daar een schildersbedrijf met winkel. Baijens die zelf de schilderkunst beoefende en goeode klanten had, fungeerde waarschijnlijk niet alleen als mondelinge krant, maar ook als koerierleverancier in verfwaren en aanverwante artikelen. Telegrafist Kavelaars werd in juni 1884, vervangen door Willem van de Wakker uit Tilburg. Willem die ook tekende en schilderde betrok voorlopig het kosthuis van Kavelaars in de Rechtestraat. Jan Baijens kreeg er weer een klant bij. Mathias Kavelaars kwam oorspronkelijk uit Zevenbergen. Hij ging terug naar zijn geboorteplaats en huwde daar. Vincent is twee jaar in Zevenbergen op kostschool geweest. Kende hij Mathias Kavelaars?

**Stationsstraat Nuenen c.a., onveranderd sinds 1885
1994 foto CV**

Als genoemde telegrafisten in Helmond hadden gewoond zou alles misschien anders zijn gelopen⁸. Helmond was groter als Eindhoven, ook daar zal best een verfwinkel met een bijzondere klantenkring zijn geweest. Aangezien dat Vincents broer Cor in Helmond naar de H.B.S. ging zou af en toe meerijden met de trein voor de hand liggen. Nog een stap verder in mijn fantasie is het volgende station "Deurne" in de Peel met een bevolking van boeren en turfstekers, plaggenhutten en eten dat naar veen ruikt. Vincent zou hier bekende 'Peelschilders' hebben ontmoet, het pakte anders uit. In Eindhoven kwam Vincent in contact met een aantal kunstminnende Eindhovenaren waarvan er acht bekend zijn.

Aangenomen kan worden dat alle door mij aangegeven straten in de binnenstad, zie kaartje 4, door van Gogh belopen zijn, daar zijn kennissen in verschillende straten woonden en door hem zijn bezocht.

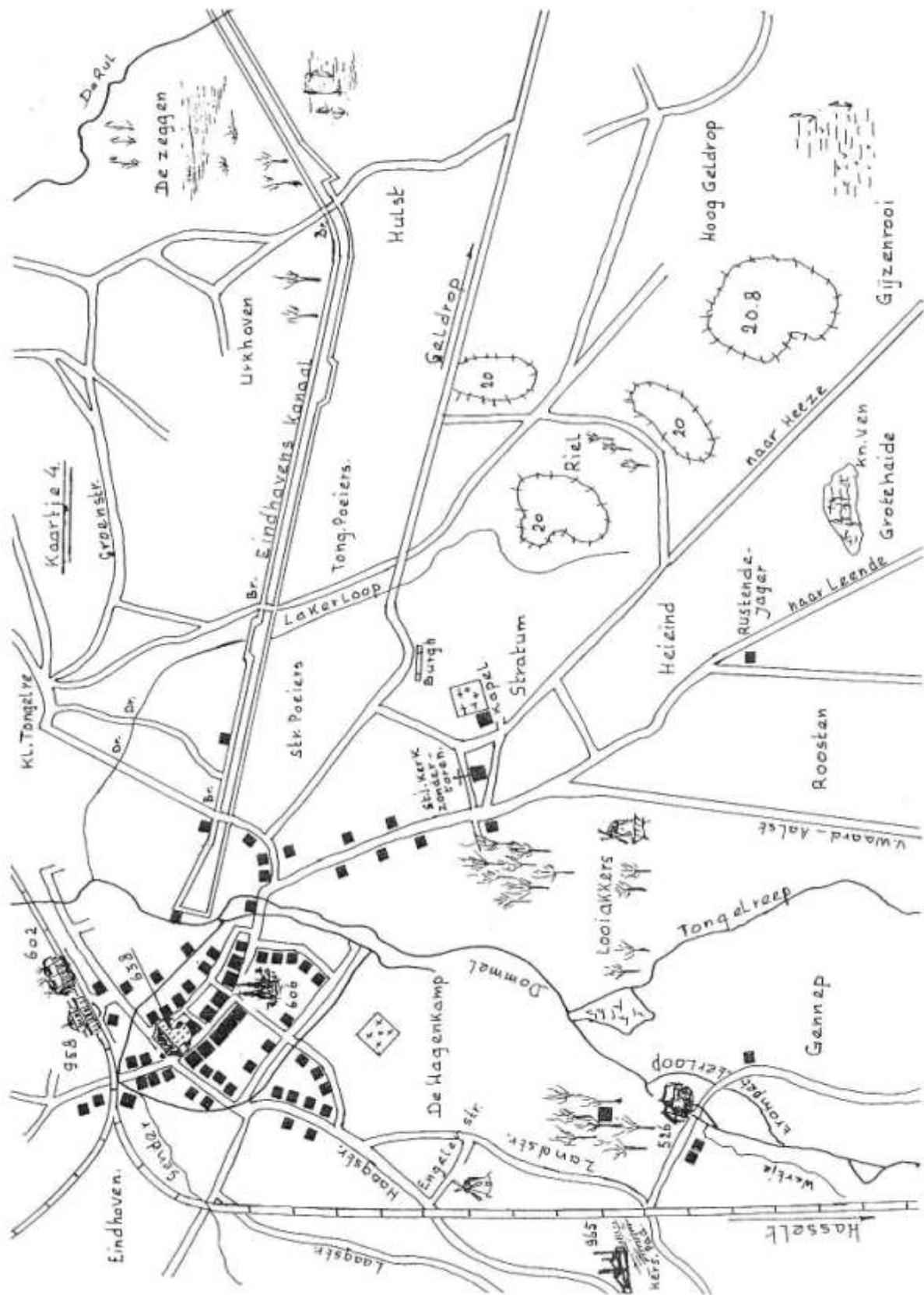
Denk hierbij aan:

- Jan Baijens, verfhandel, Rechtestraat
- Van Bommel, fotograaf, Nieuwstraat
- Familie van de Broek (Janske, Janus en Door), tabak en snuifhandel, Korenstraat, thans Jan van Hoofstraat
- Antoon Hermans, goudsmid, Keizersgracht
- Anton Kerssemakers, leerlooier, tegenover het Station
- Dimme Gestel, drukkerij, Langendijk thans Vestdijk
- Dr. v.d. Loo, arts, Willemstraat
- Willem van de Wakker, telegrafist, Rozemarijnstraat thans Jan van Lieshoutstraat en zijn voorganger Mathias Kavelaars, Rechtestraat

Om zijn vrienden te bezoeken moest Vincent het stadje van Tongelre tot Gestel doorkruisen. Hij had goede contacten met Anton Kerssemakers die bij het station woonde en een lid was van de fabrikantenfamilie uit Gestel. "Toon Kers" was een amateurschilder met een voorliefde voor het landschap. Van de werkjes van van Gogh in de stad Eindhoven van toen zijn er vier duidelijk bekend. Waaronder de oude goederenloods bij het station gezien vanuit het huis van Kerssemakers, een ruwe weergave in olieverf dat aanvankelijk als "**station**" is aangeduid **JH 602**. Het stationsplein op een natte zondagmiddag gemaakt in aquarel dat niet te boek staat of stond als stationsplein maar als straat in Eindhoven. Het opzoeken werd erg bemoeilijkt door de slechte weergave in het boek van Hulsker **JH 958**.

De grote ruimte met plassen en straatlantaarns, een gebouw op de achtergrond en een zwarte wolk kon ik niet plaatsen. Zouden de straatlantaarns een aanknopingspunt zijn? Waar stonden in Eindhoven straatlantaarns met krullen onder het armatuur en hoeveel? Deze vragen brachten mij bij N.V. Nutsbedrijf regio Eindhoven. Op de hierboven gestelde vragen kon geen goed antwoord worden gegeven.

⁸ Pas na 1887 is het hulppostkantoor van postgaander J.Koun aan de papenvoort, verplaatst naar Berg 6 te Nuenen. Deze woning is er nog, met de misleidende gevelsteen naast de voordeur I.K.1849. Het telegraafkantoor kwam daar veel later. Op 22 November 1892 Verzoekt P.van Wijk-Brangers, zakenman te Nuenen, de gemeenteraad aldaar, een telegraafkantoor in de dorpskern te bewerkstelligen. De vertragingen door de lange looptijden naar het station (Eeneind), komt voor een telegram niet van pas.

Wel bestaat er een verhaal over het wel en wee van die verlichting in de vorige eeuw, dit is door de Hr. Jansen van het Nutsbedrijf naar mij gezonden. Ik vind het interessant genoeg er iets over te vermelden. Op donderdag 29 december 1796 werd besloten om in de stad Eindhoven straatverlichting aan te brengen. Dit was "raapolielicht", met in de wintermaanden een toevoeging van lijnolie tegen het bevroren. Na vele jaren geharrewar werd in 1857, gebonden aan een hele reeks uitgebreide artikelen, toestemming verleend om de raapolieverlichting te vervangen door 45 koolgas-lantaarns. Deze gaslantaarns zijn in de binnenstad in velerlei vormen, tot omstreeks 1932 in gebruik geweest.

Ik kan hier aan toevoegen dat Vincent dit aquarelletje **JH 958** vanuit een portiek gemaakt zal hebben om zijn spullen droog te houden. Dit werkje kan als tijdvulling bedoeld zijn geweest, in afwachting van een of meer personen. Rond het middaguur was de laatste mis uit en werd de tafel gedekt voor de zondagsmaaltijd. Het merendeel van Vincents kennissenkring was katholiek. Op het St.Catarinakerkhof (stadskerkhof) zijn nog vele stille getuigen aanwezig waaronder het graf van Anton Kerssemakers en zijn vrouw.

Om weer terug te komen op het werk "**Stationsplein Eindhoven**" **JH 958**; hierover was ik tot nu toe niets wijzer geworden.

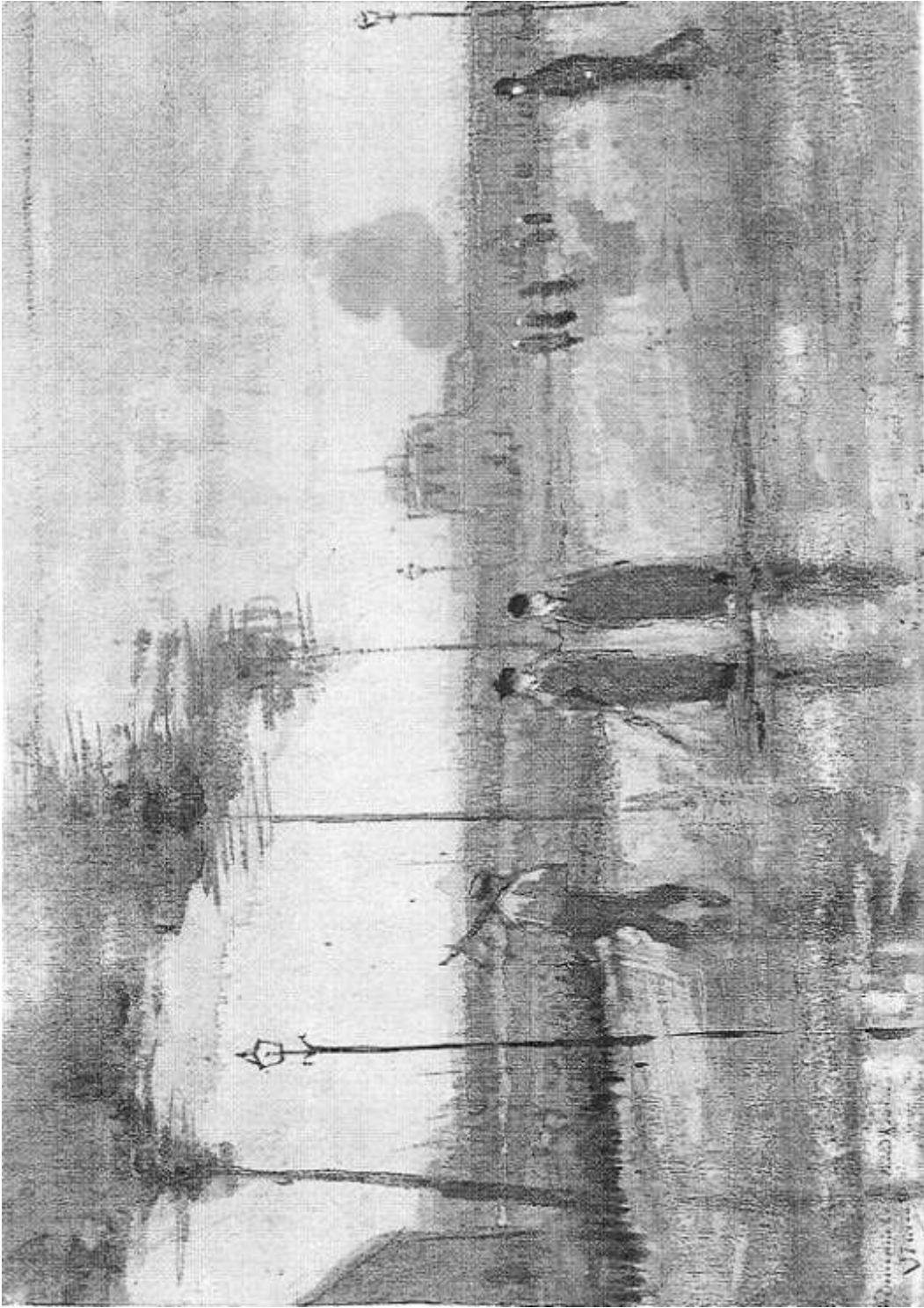
Bij een bezoek aan Jack van Hoek kwam een geïllustreerd van Gogh-boek voor den dag met daarin een goede aquarel afbeelding van **JH 958**. Met wat uitleg is hier in het stationsplein in te zien zoals lopende reizigers in de regen en een moeilijk herkenbaar eerste station van Eindhoven. De zwarte wolk komt van een locomotief en wordt weerspiegeld in het natte wegdek. Met dank aan Jack van Hoek, ik zou het anders niet hebben gevonden.

Dit geldt ook voor de Algemene begraafplaats aan de Langendijk, tegenwoordig Vestdijk (**JH 1032**). Mijn visie is echter anders.

Ik zie hier n.l. geen "leugentje van de tekenaar", zoals Van Hoek schrijft. Ik zie wel het: "*...afsluiten van hetgeen je niet wil- of zelfs mag zien...*" conform een citaat uit brief 517 aan A. Kerssemakers juni 1885, het betreft hier de beperking van de beeldhoek, of kader; vergelijk dit met een schilderijlijst.

Een voorbeeld van de beschrijving van een andere werkwijze, lezen we in Van Gogh's brief 487/394 feb. 1885 aan Theo: "*... de silhouetten van gebouwen achter massa's hakhout...*", sluit aan bij de vorige situatie van het bewust "kaderen" van de gebouwen aan de horizon, van de linnenfabriek van Ignatius de Haes en de schoorsteen van de katoenfabriek van H. Smits.

Zie laatste blad (kadasterkaartje 1886) omgeving Langendijk. Met inzet van "Ruiming in de regen Alg. begraafplaats Eindhoven", **JH 1032 / F1399**. Vanuit het aangegeven kijkpunt op de Alg. begraafplaats is een blik op de genoemde textiel fabrieken mogelijk geweest. De "**beperkte beeldhoek**" is met stippellijnen gemarkeerd.

"Un dimanche a Eindhoven" (Een zondag in Eindhoven) als onderschrift links
JH_958 / F_1348, 20,9 x 29,5 cm november 1885.

Markt Eindhoven, voormalig waaggebouw, 1995 foto CV

De tekening van het “**waaggebouw**” **JH 638**, toen nog te boek als stadhuis met drie verdiepingen is een weergave van het nu totaal verbouwde pand hoek Markt-Marktstraat. "Den achterom" op de tekening wijkt wat af, dat is te zien op oude foto's. Verder is verwisseling met een ander gebouw uit de regio uitgesloten. Toon Kers zoals hij genoemd werd heeft mogelijk tekenles gehad aan de “Eindhovensche Teekenschool”, die toen op de derde verdieping van het oude waaggebouw gevestigd was. Hier zie ik een verband tussen Kerssemakers en het ontstaan van tekening **JH 638** door van Gogh. Ook anderen uit de kennissenkring kunnen die school bezocht hebben, zoals Baijens. Daar van Anton Kerssemakers meer bekend is dan van de anderen laat ik in mijn verhaal "Toon Kers" als hoofdpersoon van de groep fungeren en opdraaien voor de verdere ontwikkelingen in en om Eindhoven. Het schetsje **JH 606** van de St.Catharinakerk, betrof geen oud bouwwerk (gereed 1867). De bijzondere architectuur moest even worden vastgelegd, mogelijk in het bijzijn van anderen. Kerssemakers moet ook gezien worden als de man die van Gogh bij de Genneperwatermolen bracht (of leerde kennen), via Grote of Kleine Berg, Hoogstraat, Zandstraat (nu Geste-sestraat) en Genneperweg. De werken van Vincent van de watermolen, zijn allen gezien, dus ook gemaakt vanaf het landgoed Rapelenburg en daar kon je niet zomaar binnenlopen⁹.

⁹ Het kasteeltje Rapelenburg, met omliggende landerijen en een boerderij aan de over zijde van de inrijpoort aan de Genneperweg, was tussen 1875 en herfst 1885 eigendom van de familie Nieuwenhuijs in Frankrijk.

Bekend waren de dochters van Franciscus Nieuwenhuijs en Emile Janssens, te weten:

Het ligt voor de hand dat Kerssemakers dat wel even geregeld had om daar samen te kunnen werken. Eenmaal geïntroduceerd, kon Vincent ook alleen in die tuin gaan zitten zonder gestoord te worden. Dat de Genneper watermolen zo plotseling in de belangstelling stond had waarschijnlijk te maken met de grote veranderingen die daar plaats vonden na de dood van Mevr. Rumolda Smits, november 1883. De erven Smits verkochten al haar bezittingen.

In 1884 kocht Antonie Holten de molen met bijgebouwen en woonhuis.

Het koffiehuis ernaast met de tuin en de vijver met de open verbinding aan de Trompetterloop (zijtak van de Dommel), kwam in het bezit van Cornelis Meulenbroeks. Dat was voorheen het woonhuis van Rumolda Smits.

Rechts van de Trompetterloop kocht in 1884 J.M. van de Boomen een nieuwe boerderij, was nog lang in gebruik als aardappelhandel van de gebroeders Kapteijns. Mogelijk waren van uit Gennep twee windmolens te zien, aan de linkerkant van de watermolen de “Gestelse windmolen aan de Engelenstraat, tussen Zandstraat en de Hoogstraat.”

Rechts van de watermolen “de Grote stellingmolen aan de Looiakkerstraat te Stratum.” De daar weer achter liggende St. Joriskerk, toen nog zonder toren, was van daaruit **niet te zien** vanwege de dichte begroeiingen van hakhout en populieren.

Vincent van Gogh en Gennep.

Dat van Gogh de Genneper-watermolen bezocht, schilderde en tekende, was geen toeval. Antonie Holten, de nieuwe eigenaar van deze watermolen, had begin 1884 de Molen gekocht en tot in de kleinste onderdelen laten taxeren door twee onafhankelijke molenbouwers. Er waren aan dit lapjeskatachtige bouwwerk veranderingen opkomst. Dat lokte de Eindhovense Zondagschilders naar Gennep.

Waarom Zondagsschilders ?

Er bestonden in die tijd geen vakantiedagen. Een week had zes volle werkdagen en een dag des Heren. Wel waren er heiligedagen in deze regio, maar net als de zondagen onbetaalde vrije dagen. De eerste november was zo'n dag; Allerheiligen, daags voor Allerzielen dat normaal geen vrije dag was .

De eerste november 1884 was volgens de eeuwigdurende kalender een zaterdag, dat betekende twee vrije dagen achter elkaar, **zaterdag en zondag**.

De schilder en tekenclub uit Eindhoven, kon hun hart ophalen te Gennep en daar ging Vincent v. Gogh waarschijnlijk in mee.

Van Nuenen-dorp naar Gennep was ruim elf kilometer lopen, en dat met schilderskist

-
- Vrouwe Anne Felicie Nieuwenhuijs, echtgenote van den heer Pierre Charles Comte, van beroep schilder, wonende te Fontainebleau (F).
 - Vrouwe Emma Christina Nieuwenhuijs, echtgenote van den heer Elisee Louis Lambert, van beroep civiel ingenieur te Parijs. Rapelenburg was wel bewoond, maar door wie, daar ben ik niet

met zekerheid achter kunnen komen. Het is mogelijk dat Vincent bij het schilderen van de molenraderen, belangstelling kreeg van de overbuurman. Deze was de pachter van de boerderij van de familie Nieuwenhuijs. Hij heeft mogelijk letterlijk of figuurlijk de poort van Rapelenburg geopend. Zijn huisbaas was immers ook schilder.

en veldezel, perspectiefraam, spieramen, doek en papier enz. hij droeg alles met zich mee. In brief 385 (Han van Crimpen) schrijft Vincent over zijn werken: “dezer dagen ben ik ondanks dat het hier terdeeg vriest, nog buiten aan het werk, aan een nogal grote studie (meer dan een meter) van een oude watermolen te Gennep, aan de andere kant van Eindhoven. Ik wil dit geheel buiten afwerken, maar het zal ook wel het laatste zijn, dat ik dit jaar buiten schilder.”

Han van Crimpen laat Vincent de brieven 385 - 386 - 387 omstreeks half november schrijven, ik zie dat een beetje anders.

Als het in november echt vriest, is dat heel vaak de eerste week van november. Met Allerzielen werden en worden ook nu nog de graven op de kerkhoven met bloemen versierd, meestal is de bloemenpracht van korte duur door bevroering.

Vincent schrijft dat hij dezer dagen (dus meer dan een dag) bij vriesweer buiten werkt en daar ook af wil werken. Hij zal dan ook overnacht hebben te Gennep. Even op en neer naar Nuenen met zoveel bagage is onzin. Er was op Gennep een boerderij met de bijnaam "Herberg", maar elke boerderij kon een gast laten overnachten en 'n snee mik zat er meestal ook wel aan. (eigen ervaring).

De boerderij die Vincent naar mijn mening bezocht, heeft hij ook geschilderd. Dat is de huidige ecologische boerderij thans Tongelreepad 1 kadastraal A Nr.1481 beter bekend als de boerderij van van schooten.

De kadastrale kaart van omstreeks 1830 laat voor die boerderij een bouwwerk zien (schuur of schaapskooi). Nadat die schuur verdwenen was, zal daar een karrenschob voor in de plaats gekomen zijn .

Op de historische kaart van Noord-Brabant 1897 is de schob niet aanwezig, wel de twee oude boerderijen achter elkaar met doorlopende sloot links van de voorste hoeve. Op het schilderij is die sloot aanwezig evenals de waterput met haal, die put is er nog steeds en een deel van de sloot ook. Een foto uit 1935 laat het geheel goed zien, de overeenkomst met het schilderij **JH 397** van Vincent en de foto. In 1884 was de boerderij al geruime tijd van de familie Renders-Harks¹⁰. Deze familie heeft de hoeve danig verbouwd en volgens overleveringen waren deze mensen krom van het stenen bakken en sjouwen. Het aangebouwde schuurgedeelte zal de karrenschob hebben vervangen, hierdoor is de Brabantse lang gevelboerderij ongeveer 10 meter langer dan de meeste andere boerderijen van dit type. De achterste boerderij was tentijde van van Gogh van de familie v. der Sangen. Een latere eigenaar laat de oude boerderij afbreken om er een woonhuis voor in de plaats te zetten, dat is het achterste huis op de foto van 1935. Even terug naar de watermolen: (brief -386). "Gisteren bracht ik juist thuis die studie van de watermolen te Gennep, waar ik met plezier aan heb gewerkt...enzovoort. Hier kan uit opgemaakt worden dat voorgaande brief 385 in gedeelte geschreven is waarvan een tussenstukje te Gennep.

¹⁰ Gennep voor altijd blz.87

Kaart 1897 – Schilderij van Gogh 1884

Het schilderij van Vincent **F18-JH 397**, was aanvankelijk onder gebracht in zijn Haagse periode. Dat is hoogst merkwaardig en slecht onderzocht. Dat vond van Gogh-kenner de Hr. Dijk uit Assen ook en bracht dit schilderij onder in de Drenthse periode. Hij heeft daar een aardig stukje over geschreven in zijn boek, "de Drentse tijd van Vincent van Gogh". Ik heb met de Hr. Dijk gecorrespondeerd over de locatie van dit schilderij en durf te beweren, na gedegen onderzoek, dat hij de locatie ook mis heeft. Wat hij een aanbouw noemt kan op deze manier geen aanbouw zijn en moet als bijbouw gezien worden. Het turfhok zoals de hr. Dijk dat noemt is een open karrenschob (gereedschapschuur) dat in deze regio thuis hoort en niet in Drente. Het prachtige boek, "Van Gogh in de Drentse tijd" en het boekje "Gennep voor altijd", waarin van Gogh maar kort ter spraken komt, zijn ongeveer in de zelfde tijd verschenen en hebben niets met elkaar te maken. Wel hebben beide werken voor mij voor het nodige spuurwerk gezorgd, d.w.z. niet oppervlakkig kijken zoals zo vaak gebeurt. Op de topografische kaart van de historische atlas van Noord-Brabant Eindhoven Nr.691 is ook de sloot te zien die doorloopt tot links van de boerderij. Er is op die kaart meer te zien dan Gennep alleen, maar dat is een ander verhaal dat ook met Vincent v. Gogh te maken heeft.

Bronnen:

- 1) Watermolens, Streekarchief Eindhoven.
- 2) Van Gogh, een leven in brieven, Han van Crimpen en monique Berens-Albert.
- 3) Gennep voor altijd, door Simon van Schooten, Paul Spapens en Jan Spoorenberg.
- 4) De Drentse tijd van Vincent van Gogh door J.W.Dijk.
- 5) Historische atlas van Noord-Brabant (Robas).
- 6) Foto's van Van Gogh, Documentatie-Centrum Nuenen en Simon van Schooten, Eindhoven,(Gennep)

Foto 1935 Boerderij van van Schooten.

Het andere verhaal.

De z.g. "Antwerpse tekening, landschap met wandelaars **JH 965**", geeft een windmolen weer. Dit was de stenen-grondzeiler van Gestel. Van deze molen is niet veel bekend, dat wil zeggen, geen lange voorgeschiedenis zoals bij veel andere molens. Wel weten we dat in 1867 de weduwe van Gennip, eigenares van de Blaarthemse standaardmolen toestemming kreeg om een nieuwe wind-olie-graan en schorsmolen op te richten. De locatie was gelegen op het terrein tussen de Zandstraat (thans Gestelsestraat) en de Hoogstraat. Dat was de stenen windmolen aan de verdwenen Engelenstraat. In 1884 was Baltazar van Gennip, (Burgemeester van Gestel) de eigenaar van die molen en was Antonie Holten de molenaar, dezelfde persoon die dat jaar de eigenaar en mulder van de watermolen te Gennep werd¹¹. Om zonder omwegen bij de watermolen te kunnen komen, moest Vincent de Gestelse windmolen passeren zowel heen als terug. De kortste weg was over de Zandstraat. Door gebruikmaking van een perspectiefraam kon hij dit landschap vangen. De textielfabriek van Kerssemakers en zonen met de bleekvelden omsloten door hagen en de siloueten van de sprenkelslootjes, de windmolen op minder dan 300 meter en in de verte op ongeveer 2 kilometer afstand de Sint Catharina kerk van van Eindhoven.

Dit alles is nog lang zo te zien geweest maar dan met molen zonder kap die omstreeks 1917 door brand is verwoest. Opvallend is dat vele beweringen en gedachtegangen over de werken van Vincent v. Gogh op papier zijn gezet zonder enig onderzoek of kennis van het landschap en natuur. Dat is ook bij deze molen het geval, er is geen goede afbeelding van de Gestelse windmolen te vinden compleet met kap en wieken, zelfs de molensteen als gedenksteen heeft het veld moeten ruimen. (Hoek Brederolaan-Jan van de Nootstraat) Vincent v. Gogh laat ons de molen in het landschap zien, niet als foto maar als tekening in zwartkrijt.

¹¹ Bron: Gruun Buukske 1981 nr.3 Eindhovense Molens, door Jan Spoorenberg. In november 1884 heeft van Gogh daar geschilderd.

Eindhoven Hoogstraat belendende tuinen textielfabriek Kerssemakers, 1995 foto CV

Grafsteen Mevr. Simonis en A. Kerssemakers, foto 1995 CV

Stillevens

In de herfst van 1884 zijn een groot aantal stillevens ontstaan vermoedelijk onder invloed van het Eindhovens clubje.

Eerst was Toon Hermans de gangmaker voor een serie van zes grote schilderijen ter versiering van zijn eetkamer. Hermans mocht ze kopiëren en stelde daar verf en uitleen van kleine antiekspulletjes voor studie tegenover. Opvallend is dat de vele stillevens die daarop volgden samen met de anderen in Eindhoven, geschilderd zijn in afmetingen ca. 30x40 cm iets groter of iets kleiner en als doek op paneel gelijmd. Wie had er voor die paneeltjes gezorgd en wat was dat voor materiaal? Ook de koppenstudies van boeren en boerinnen die in de wintermaanden volgden waren veelal op deze materialen vervaardigd. Persoonlijk onderzoek naar deze materialen aan de nog bestaande schilderijen, is onmogelijk en goede antwoorden op mijn navragen heb ik niet gekregen, ook niet van het Van Gogh Museum, Amsterdam. Wat overblijft is een eigen theorie! Anton Kerssemakers had ook een sigarenfabrikant in de familie, een kleine echter, in vergelijking met Mignot en De Block. Sigaren gingen voor een groot deel in speciaal daarvoor vervaardigde kistjes naar binnen- en buitenland. Dit kistjes-hout werd ingekocht als een diksoort geschilde of gestoken fineer. Fineer dat al heel

lang in gezaagde vorm bestond maar te veel afval opleverde. In 1883 startte een zoon van Johann Bruning, sigarenkistenfabrikant in Duitsland, een door stoom aangedreven sigarenkistenfabriek aan de Tongelreseweg te Stratum. Ook lijm-technieken waren “den Bruning”, zoals hij genoemd werd, niet vreemd. Triplex bestond onder de naam Plywood in Canada, geschilde en gelaagde fineer, tegen het kromtrekken. Voordat men zelf produceerde, vond de inkoop van houtsamenstellingen plaats in Duitsland en Frankrijk. Duitsland had reeds hydraulische lijmpersen van Siebelkamp uit Berlijn. Frankrijk kende de techniek van het fineerstemmen (eiken op spiegel, fauxquartier). De groei van de kistenfabriek van Bruning verliep stormachtig, in 1912 werd het "De N.V.Picus". Mijn idee is dan ook dat de bewuste schilder-paneeltjes van Vincent v. Gogh uit een soort triplex bestonden, dat was steviger dan karton en goedkoper dan spie-raampjes¹². Als mijn theorie juist is, heeft ook hier Kerssemakers zijn inbreng gehad en zijn diensten aangeboden. Ik denk dat Vincent met Kerssemakers alle kanten op kon en zijn best deed om hem te vriend te houden.

Winter en voorjaar 1885 bracht Vincent vaak door bij de boeren in eigen omgeving waaruit de compositie van de aardappeleters is ontstaan. De dood van zijn vader in maart 1885 bracht wederom veranderingen in zijn leven. Thuis, waar hij nog steeds ging eten en slapen, stegen de problemen met de dag.

In april laat Vincent aan Theo weten:

“Ik ben naar Eindhoven geweest voor het bestellen van een klein steentje, voor het maken van een serie lithografies.(...) Ik krijg nu gebruik van de steen, greinen, papier en drukloon voor vijftig exemplaren voor f 3,- (...)”.

Daar zal Dimmen Gestel, zoon van een lithograaf / kleermaker en jongste lid van het schilderskringetje voor gezorgd hebben.

Over werken die betrekking hadden op "de Aardappeleters" **JH 764** als lithografie en later als schilderijen kreeg Vincent veel kritiek te verduren van de kenners.

¹² De gegevens over gelaagd hout (triplex) zijn verstrekt door Herman Verkooijen, oud medewerker (vertegenwoordiger) van de N.V.Picus, houtindustrie Eindhoven.

In Eindhoven was dat anders, niemand sprak hem tegen of deden dat voorzichtig, over het hoe en waarom. Ook had Vincent zijn "Aardappeleters" mee naar Eindhoven genomen om bij Kerssemakers er de laatste hand aan te leggen. Dat schilderij is daar nog een aantal dagen gebleven, toen weer versleept naar "*de hut van die luitjes om er naar de natuur*" nog wat aan te doen. Op 6 mei ging het schilderij in "*een kistje*" naar Theo. Wat voor een kistje? Het doek van meer dan 1 vierkante meter op spie-raam of opgerold met alle beschadigingsrisico's van dien. Vanaf 11 mei 1885 woont hij bij de koster, dat wil zeggen daar slapen en ook thuis niet meer eten. Hier start de aanslag op zijn gezondheid, want van hier af at hij nog onregelmatiger en slechter. Voorlopig bleef hij in zijn eigen omgeving werken.

Schets CV naar tekening JH 911.

Zomer 1885

In juni kwam hij in aanvaring met Anthon v. Rappard over de werken van "de aardappeleters", hij kon de ongezouten kritiek van zijn vriend moeilijk verdragen. Hij trok zich terug in de korenvelden en de heide. Zijn eenzaamheid onderbrak hij in Eindhoven, meestal op zondag, de enige dag in de week die voor bijna iedereen een vrije dag was. Alleen Antoon Hermans had alle tijd, ook Anton Kerssemakers kon wel wat tijd vrij maken in de week, maar was toch gebonden aan zijn bedrijf en gezin. Natuurlijk waren er in de zomeravonden nog wel mogelijkheden maar toch waagde zich bijna niemand meer alleen op straat na het invallen van de duisternis, als dat niet perse moest. Op de schaarse verlichting in Eindhoven na, was het overal aardedonker, een voedselbron voor bijgeloof en sterke verhalen vooral bij nieuwe en volle maan.

Vincent heeft beslist ook verre voettochten ondernomen, doch de eerder gepubliceerde pagina over een mogelijke tocht naar Veldhoven wordt bij nader inzien vervangen door een beschrijving van een meer waarschijnlijk bezoek aan de windmolen te

Woensel. De krijttekening **JH 911** is mogelijk zeer dicht bij Eindhoven gemaakt. Een korenveld met daarachter een achtkantige windmolen, bevond zich tussen 1850 en 1890 aan de Lijm-beekstraat¹³. Een bezoek aan deze lokatie ligt meer voor de hand dan een (voet)tocht naar Veldhoven.

Het bestaan van de molen blijkt uit een advertentie in de Meijerische Courant d.d. 11 januari 1890. De molen is na de verkoop verplaatst. Op het opengevallen terrein werd de St. Antoniuskerk gebouwd.

Deze kerk werd in 1909 gewijd en in 1973 weer afgebroken. In de volksmond "Antonius Fel-lenoord" (naar het gehucht Fellenoord) nabij het "Meulen-paaike

De Notaris

J. J. FENS te Eindhoven,

zal op *Dinsdagen* 28 Januari en 4 Februari 1890, ten koflehuize van de Wed. P. van Bergenjk te Woensel, op den Fellenoord, voor inzet, en ten koflehuize van Piet Eliëns aldaar, voor toewijning, telkens des namiddags ten 4 ure, ten verioeke van **JAN DEELEN**, Molensar te Woensel, wegens verandering van zaken, publiek

Verkoopen:

Eens goed beklante in 1887 geheel vernieuwde achtkantige

Windgraanmolen.

met 3 koppel Maalsteenen en verdere toebehooren.

Een stoommolen van 18 paardkracht, met 2 koppel Molensteenen en hetgeen er meer toebehoort.

Een nieuw gebouwd Huis met Stalling en Erf, gelegen langs den Rijksweg.

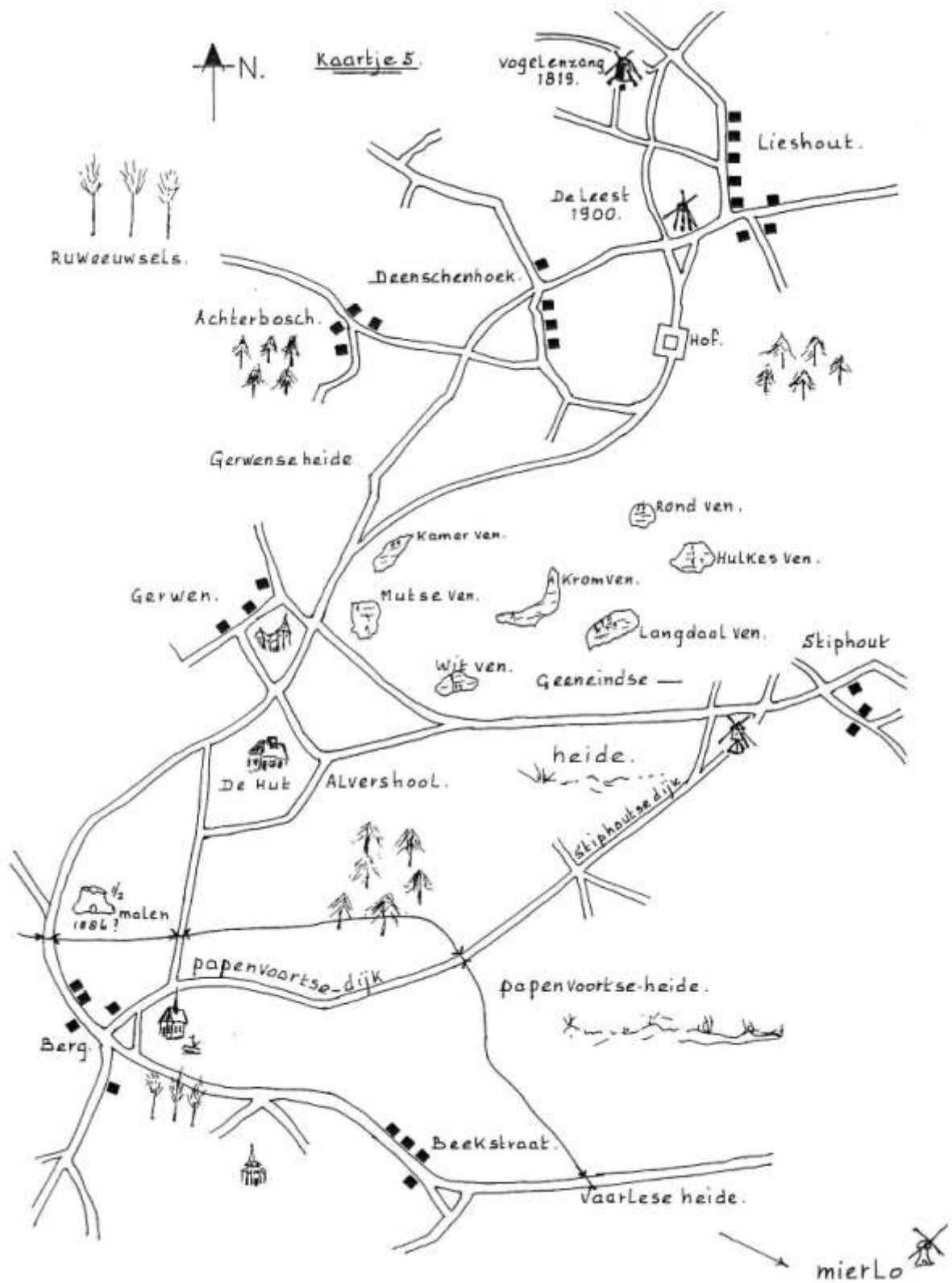
Eene Huizinge, bestaande uit 3 Woningen met Erf, Stalling en Tuin.

Een perceel Bouwland of Tuingrond, een en ander gelegen te Woensel, langs den Rijksweg en de Limbeekstraat, in sectie F, Nos. 2667, 2673, 2671, 3072, 3073 en 3280, te samen groot 38 55 aren.

Te veilen als op de publicatiën is vermeld in perocelen en in massa.

Te sanvaarden bij de betaling der koopenningen op 5 Mei 1890.

¹³ De gegevens over achtkantige molens en dergelijke, zijn mij toegezonden door: "Nico Jurgens", molenkenner uit Valkenswaard, via Hans Tielemans, molenaar op de beltmolen 't Nupke te Geldrop.

Ik denk dat Kerssemakers, Vincent bij veel meer schilderachtige plekjes gebracht heeft, dwars door de eindeloze heide tussen Eindhoven en de Achelse Kluis. Van deze

bezoeken is echter geen enkel bewijs of aanwijzing. Wel lijkt het mij dat de uitstapjes van Kerssemakers naar Nuenen en omgeving gedaan te zijn op verzoek van Vincent, bedoeld als tegenbezoeken naar zijn geliefde plekjes in het Brabantse Land, dat daar toch anders was.

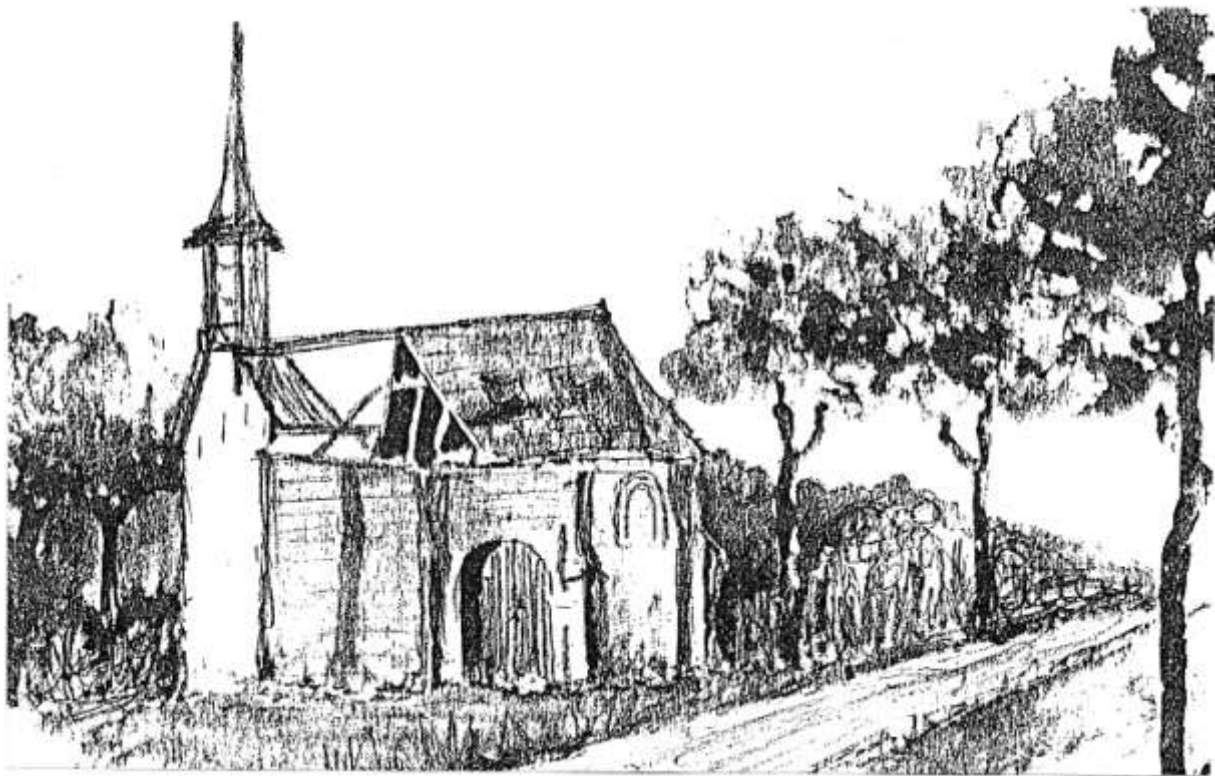
Waar Nuenennaren hun graan lieten malen is ook niet duidelijk. De watermolens in de omgeving hadden capaciteit genoeg, toch was er behoefte aan een windmolen, misschien om de maalprijzen te drukken. Watermolens waren duurder vanwege de rechten die betaald moesten worden op de wateren en hun oevers, ook weggeld voor vervoer was niet vreemd. De dichtstbijzijnde windmolens waren die van Stiphout, Geldrop, Mierlo en Breugel. De grote stenen beltmolen van Lieshout lag verder weg maar had meer bekendheid. De voorste molen in Lieshout drie kilometer dicht bij Nuenen, was er nog niet. Begin juli 1885 schrijft Vincent aan Theo: *"Ben alle dagen zo moe als een hond, omdat ik heel wijd in de hei zit"*. Dat kan betrekking hebben gehad op richting Stiphout, Aarle en Rixtel, Beek en Donk en Lieshout, dorpen die in de zomer rondom in de korenvelden lagen met in de buurt een windmolen. Zo'n tocht van anderhalf tot twee uur lopen door het losse zand midden in de zomer, met schildersspullen op de nek en als proviand een homp droog brood, een stuk kaas en een veldfles gevuld met water en een scheut cognac. Na uren bezig zijn in het veld en dan weer terug door het stof, dat moet toch afzien zijn geweest. Gezien de noordelijke ligging van Lieshout ten opzichte van Nuenen is een flinke wandeling met het zonlicht van achteren heel wat prettiger dan met half gesloten ogen tegen het licht in, bijvoorbeeld naar Stiphout. Lieshout wordt door Kerssemakers genoemd als bezoek aan "de groten molen" samen met Vincent. De kortste weg naar Lieshout is via Gerwen, dat was voor Toon Kers een slordige 6 km verder weg. Hij moest vice versa ruim 28 km overbruggen die door onze leerlooier zeker niet in één dag gelopen werden voor zijn plezier. Ergens overnachten zou kunnen, maar tussen de vlooiendekens in een vreemde bedstede....., dat deed hij zeker niet. Als Kerssemakers voor de koets koos was dat normaal en allerdaags. Vincent echter voelde zich in een koets of ander voertuig afhankelijk en wilde dat juist niet. Kerssemakers zal het omgedraaid hebben en wilde best afhankelijk zijn van Vincent door bijvoorbeeld te zeggen: *"Vandaag is dit jouw koets, zeg maar hoe bruintje lopen moet."* (kaartje 5)

De man in Nuenen die niets meer van zich liet horen (blz. 14 van dit verhaal), heb ik aarzelend nog eens bezocht nu met meer resultaat, alsof hij iets goed wilde maken. De door mij opgevraagde gegevens had ik de andere dag al in de brievenbus. Ik ben hem zeer dankbaar, vooral voor het hele verhaal van Anthon Kerssemakers uit de "Amsterdammer" van 14 en 21 april 1912. Dit schrijven komt aardig overeen met mijn ideeën over het wel en wee van hem met Vincent. Je hoeft geen psycholoog te zijn om hieruit op te maken dat Vincent een doodgoeie vent was die geen eisen aan het leven stelde, zijn eigen weg wilde gaan zonder betuttelingen van anderen en met een vooruitziende blik. Hij werd echter belemmerd door armoede, die hij zichzelf waarschijnlijk aandeed door niet aan te pappen met de z.g. betere kringen. Hij gaf de dingen eerlijk weer, niet mooier als ze waren, geen pracht en praal. Nee, een os voor een ploeg en boerenkopen waar de zorgen van afstraalde. Als Vincent beter was begrepen en wat minder was geplaagd door arrogantie en schijnheiligheid van hen die meende aan de touwtjes te moeten trekken, zou hij in mijn ogen *'unne contente mens'* geweest zijn te Nuenen,

geen lolbroek maar ook geen zuurmuil. Zo geeft ook het complete verhaal van Kerssemakers over van Gogh een betere kijk op enkele bezochte lokaties, dan de korte stukjes in diverse boeken, zoals in “Ach lieve tijd, Eindhoven” en “Toen Eindhoven nog Eindhoven was” van Karel Vermeeren.

**“Het Paradijs” te Eindhoven.
Aan de oever van de Dommel.
Eigen werk.**

Schets CV, ruïne St.Antoniuskapel Opwetten 1916. (naar Aldenhuizen)

Kapelleke

Ik kom nu terug op wat ik eerder schreef over het "kapelleke" aan de Wolvendijk. Wat haalde Kerssemakers na ruim 25 jaar door elkaar, of beter gezegd, wat werd verwisseld? Was het de journalist die van het kerkje een kapelletje maakte omdat Kerssemakers mogelijk dat woord had gebruikt? Gaat het over de oude kapel aan de Wolvendijk uit de middeleeuwen of over de oude toren op de open vlakte tussen Berg en Tomakker, ook uit de middeleeuwen? Van de St.Antonius Kapel aan de Wolvendijk is bekend dat deze in 1917 is afgebroken. De oude toren is in 1885 onder de ogen van Vincent afgebroken, "door vandalen" zoals hij hen noemde.

Vandalen, zoals Vincent ze noemde, hebben in 1967 te Eindhoven ook van zich doen spreken, met de afbraak van een bouwwerk dat ook Vincent van Gogh zeker gekend heeft¹⁴.

Het was de gemeenteraad van Nuenen, die in februari 1885 het besluit tot afbraak had genomen, wegens ernstig verval. Als alleen de spits was verwijderd, had de rest er nu nog kunnen staan als monumentale ruïne, geheel opgenomen in de natuur met een zeldzame flora en fauna erin, erop en eraan. Dat was wat Vincent bedoelde en een van de redenen waarom hij die toren zo vaak heeft getekend en geschilderd in olieverf en andere technieken, zelfs toen deze al weg was.

¹⁴ Het betreft hier het oude gemeentehuis van Eindhoven in de Rechtestraat. Hier werd zelfs onder druk van gemeenteambtenaren, in het geniep gesloopt, zonder de procedures af te wachten.

Van de St. Antonius kapel schuin tegenover de Opwettense watermolen aan de Wolvendijk, zijn alleen latere afbeeldingen bekend, zoals de aquarel van Pastoor Aldenhuizen, uit 1917 kort voor de afbraak. Kerssemakers en Vincent hebben die kapel, kort aan de weg en tussen het geboomte, goed gekend en misschien ook wel getekend of geschilderd. Er is echter niets van te vinden. Verwisseling van beide bouwwerken door wie dan ook lijkt mij overduidelijk. In officiële stukken van de gemeente Nuenen c.a. wordt geschreven over "den ouden toren dezer gemeente" enerzijds en de kapel bij Opwetten waar de brandspuit van Opwetten werd ondergebracht anderzijds.

Om nog even in de buurt van Opwetten te blijven. De watermolen, die wel is geschilderd maar nergens als zodanig is vernoemd in de brieven van Vincent aan broer Theo, Anton v. Rappard of wie dan ook, is hoogst merkwaardig. Dit schilderij, olie op doek 58x45 cm was toch wel het vermelden waard. Andere kleinere doekjes, van veel mindere kwaliteit zoals het zogenaamde station Eindhoven komen wel aan bod, weliswaar door Kerssemakers, maar bekend is het wel. Kerssemakers moet samen met Vincent vaak die watermolen gepasseerd zijn. Dimmen Gestel maakt ook melding van zo'n passage, maar niets over een schilderij. Wat voor geheimzinnigs is er aan dit werk te bespeuren? Als het niet een van Gogh zou zijn, hoe komt het dan tussen zijn werken terecht. Na deze woorden ontploffen een aantal van Gogh-aanbidders als zij dit schrijven onder ogen krijgen. Hoe durf ik aan deze van Gogh-productie te twijfelen? Ik heb nog meer twijfels over nog andere werken omdat er uitwisselingen van doeken hebben plaatsgevonden, ongesigneerd en ongedateerd. Achtergelaten spullen, voor het gemak of als onderpand voor iets? Wat kwam daarvan terug, of kwam daar misschien iets anders voor in de plaats?

Amsterdam en Helmond

In oktober 1885 is Vincent, midden in de week, drie dagen naar Amsterdam geweest. De nacht bracht hij door in een logement voor f 0,50 per nacht. Kerssemakers kwam ook maar kon maar één dag vrijmaken voor een gezamenlijk bezoek aan het Rijksmuseum. Dit werd door Vincent aan Theo geschreven en 27 jaar later door Kerssemakers in de krant geplaatst. Het enige verschil in dat schrijven zit hem dat Vincent één olieverfstukje in de stationswachtkamer maakt en één stuk een dag daarvoor 's morgens buiten, terwijl Kerssemakers hem er een paar in die wachtkamer liet maken, werkjes **JH 944 en JH 945**. Na 27 jaar geen verschil om je aan te storen. In de catalogi is er nog een derde stukje bij geplaatst waar men eigenlijk geen raad mee weet, namelijk **JH 947**. Het gaat om een stadsgezicht met kanaal, huis en ophaalbrug. Olieverf op paneel 49,5 x 42 cm, dit is niet direct klein te noemen. Dit schilderij is al naar vele plekken verwezen, waaronder Amsterdam en Antwerpen maar toch weer als werk te Nuenen aangemerkt, plaats onbekend. In Nuenen is deze plek zeker niet te vinden. In de Nuenense periode geschilderd? Misschien wel, maar waar? Op ruim 10 km afstand van de kern van Nuenen ligt het kanaal de Zuid-Willemsvaart, dat was er toen wel, het nabij gelegen Wilhelmina kanaal niet. De Zuid-Willemsvaart heb ik over een lengte van meer dan 20 km afgestroopt naar ophaalbruggen met in de buurt een koepelgebouw. Ik heb gemeentehuizen bezocht en in archieven gesnuffeld, heemkundemensen lastig gevallen en oude kerken van binnen bekeken. Het resultaat bleef

nul, d.w.z. in de vorige eeuw. Het archief in Helmond heeft wel gegevens van een koepelgebouw maar die zijn jonger. Bij de ophaalbrug Veestraat - Steenweg te Helmond staat de parochiekerk O.L.V. Ten Hemel Opneming, een koepelkerk. Deze kerk is echter gebouwd in 1915. Eerst alleen het middenschip met koepel, op een open terrein en geheel in overeenstemming met het schilderij. Veel later zijn de zijbeuken en nog later de toren gebouwd. Op de plaats van de huizen staat nu nieuwbouw, ook de kerk valt door de huidige bebouwing deels weg. Op enige afstand gezien is dit tafereel het helemaal, maar wel 30 jaar later. Er blijven 2 mogelijkheden over:

- 1) Ergens anders moet precies dezelfde situatie geweest zijn, doch zeker niet bij de deur.
- 2) Het schilderij is niet van de hand van Gogh en veel later geschilderd, nabij de O.L.V. kerk te Helmond.

Onmogelijk zeggen kenners met verwijzing naar de nalatenschap van mevr. v.Gogh-Bonger. Akkoord, maar waar komen dan alle toevoegingen vandaan? Ook wordt wel gezegd dat alle werken van Vincent v. Gogh goed herkenbaar zijn. Daar ben ik het niet mee eens, want velen kunnen van Gogh perfect nabootsen en hebben dat ook gedaan. Deze voetstappen van "het schilderij" bij de ophaalbrug in Helmond zijn in ieder geval ongeldig.

Als Vincent aanstalte maakt om naar Antwerpen te vertrekken komt hij nog eenmaal bij Kerssemakers langs met het "**herfstlandschap**" **JH 962**. Hij schenkt dit aan zijn vriend met de boodschap nog eens terug te komen. Hij neemt ook een schilderstuk van Kerssemakers aan, maar welk doekje dat is geweest, daar ben ik niet achter gekomen. Wel is bekend dat Vincent nooit meer in Brabant is teruggekeerd. Het moet wel in zijn bedoeling hebben gelegen terug te keren, daar hij bij Kerssemakers het een en ander achterliet eventueel voor direct gebruik bij terugkeer. Hij had in Nuenen een veel grotere opslagruimte. Alles wat van hem bij koster Schafrat stond, heeft hij daar weggehaald en ondergebracht bij de weverij van Begemann, Berg 65, dit huis staat er nog. Deze opslag is later opgeruimd, op welke manier is voor mij een raadsel, oude Nuenennaren doen daar geheimzinnig over¹⁵. We zullen het houden op "opgestookt" en wie durfde daar op het laatste moment nog iets uit weg te pikken? Een deel is kennelijk in kisten bij timmerman Schrauw en later bij een opkoper in Breda terecht gekomen.

¹⁵ Bij molenaar Peter van den Eijnden, die aan de Berg woonde, is ook een "van Gogh opslag" geweest en later opgeruimd aldus bakker Frans van de Ven (1925) te Nuenen. Hij is een kleinzoon van "oma van den Eijnden" en zij was een zuster van molenaar Peter. Ik hecht meer waarde aan officiële stukken die er nog zijn, dan aan de wilde verhalen in Nuenen en Eindhoven

De voetstappen van "het schildermenneke van Nuenen", is zeker geen literair kunstwerkje, zo is het ook niet bedoeld. Mijn nieuwsgierigheid naar wat er nog te ontdekken valt in deze snel veranderende wereld van opdoeken en vernieuwen is heel aardig bevredigd. Ik ben veel dank verschuldigd aan de velen, voor mij vreemde mensen, die mij te woord wilden staan, dat was een prettige ervaring. Door zoveel mogelijk van eigen bewoordingen en eigen werkwijzen gebruik te maken is dit een verhaal van en voor mijzelf geworden. Voetstappen met zijsprongetjes kris kras in deze omgeving. Een stukje veldwerk met vraagtekens maar zonder franje. Hoe serieus ik met dit onderzoek bezig ben geweest is een beetje af te leiden uit de recente foto's en enkele aanvullende schema's¹⁶.

AANVULLINGEN

¹⁶ De door mij gebruikte archiefstukken bestaan in hoofdzaak uit huwelijks-, overlijdens- en notariële akten. Ook gedateerde en getekende verzoek schriften zijn tamelijk betrouwbaar Geraadpleegde notariële akten zijn van de Notarissen:

A. Schutjes en J.J. Scholten te Nuenen.

F.A.A. Huijsmans, E.M. Jonckbloet en J.J. Fens te Eindhoven.

Notaris de Vries te Waalre.

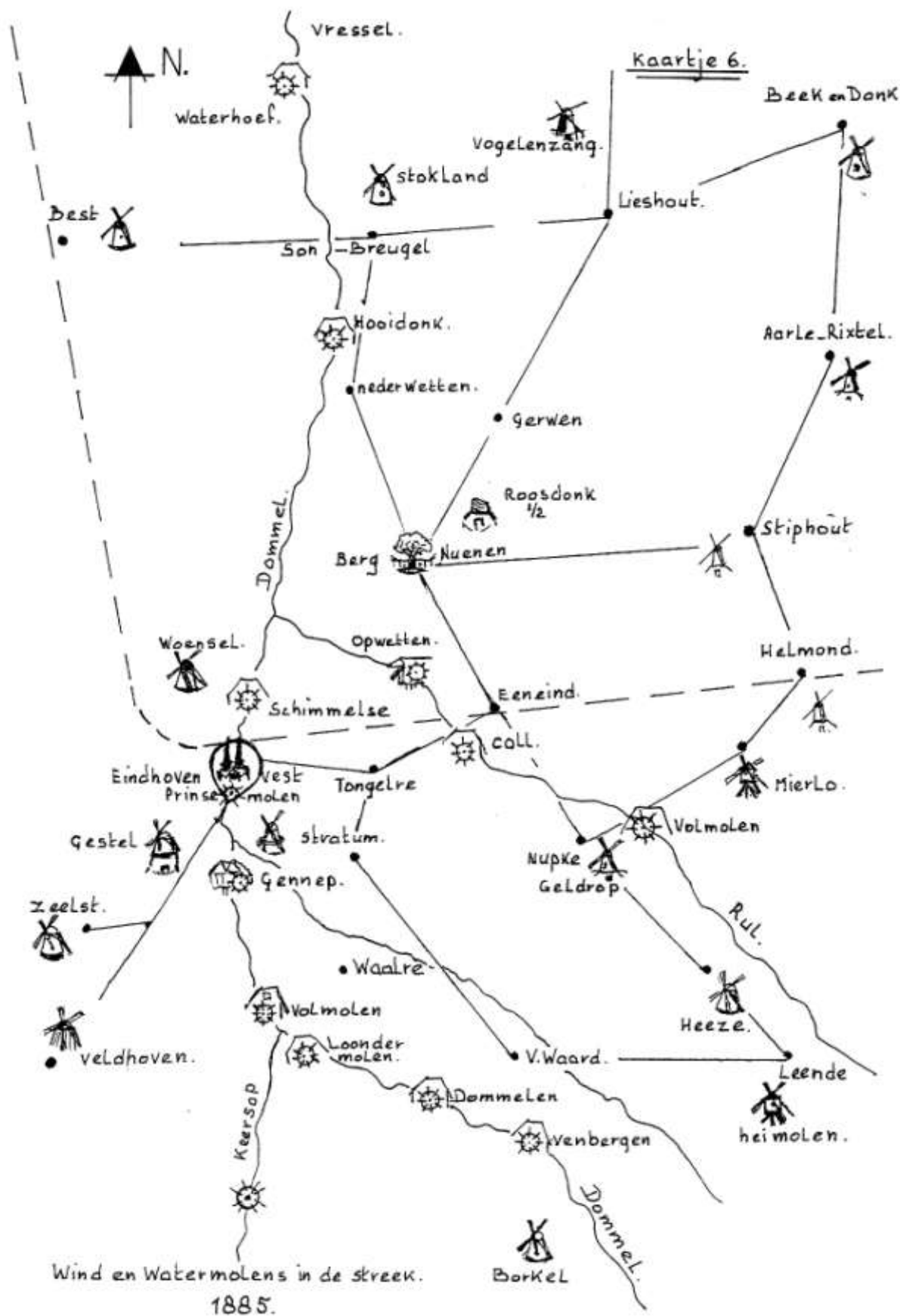
- a. De in 1885 bestaande molens in kaart gebracht, in een straal van ca. 15 km, kaartje 6.
- b. - Foto van de molen “Vogelenzang” te Lieshout 1995.
- Foto van een oud schilderijtje met de Lieshoutse molen Vogelenzang als voorstelling. Dit beschadigde schilderijtje is nog in Nuenen als aandenken aan een overleden moeder die het op een zolder aan de Berg te Nuenen had gevonden. Het zal geen Vincent v. Gogh zijn, maar van wie dan wel? (Tussen 1900 en 1920 gemaakt?)
- c. van Gogh en tante Post.
- d. Persoonlijke interpretatie van Vincents atelier bij koster Schafrat.
- e. Begraafplaats in de regen **J.H. 1032 – F 1399**, Eindhoven.
- f. Dank aan de medewerkers van het Streekarchief Regio Eindhoven (S.R.E.).

Gebruikte literatuur en andere bronnen staan tussen de regels door vermeld, evenals verwijzingen naar enkele brieven en personen. Wijlen Cor Briggen (1917-2003) is nooit iets gevraagd en hij wist zo veel, hij kende alle oud Nuenenaren, in het bijzonder Piet van Hoorn als verteller van sterke verhalen. Als leidraad gebruikte ik de foto-boeken van J.C. Jegerings over het oude Eindhoven, Gestel en Nuenen.

Samenstelling en redactie: Kees Verkooijen, Eindhoven 1998,
herzien 2000, 2006 en 2013.

Tekstbewerking: Ad Verkooijen, Geldrop 1998 - 2013.

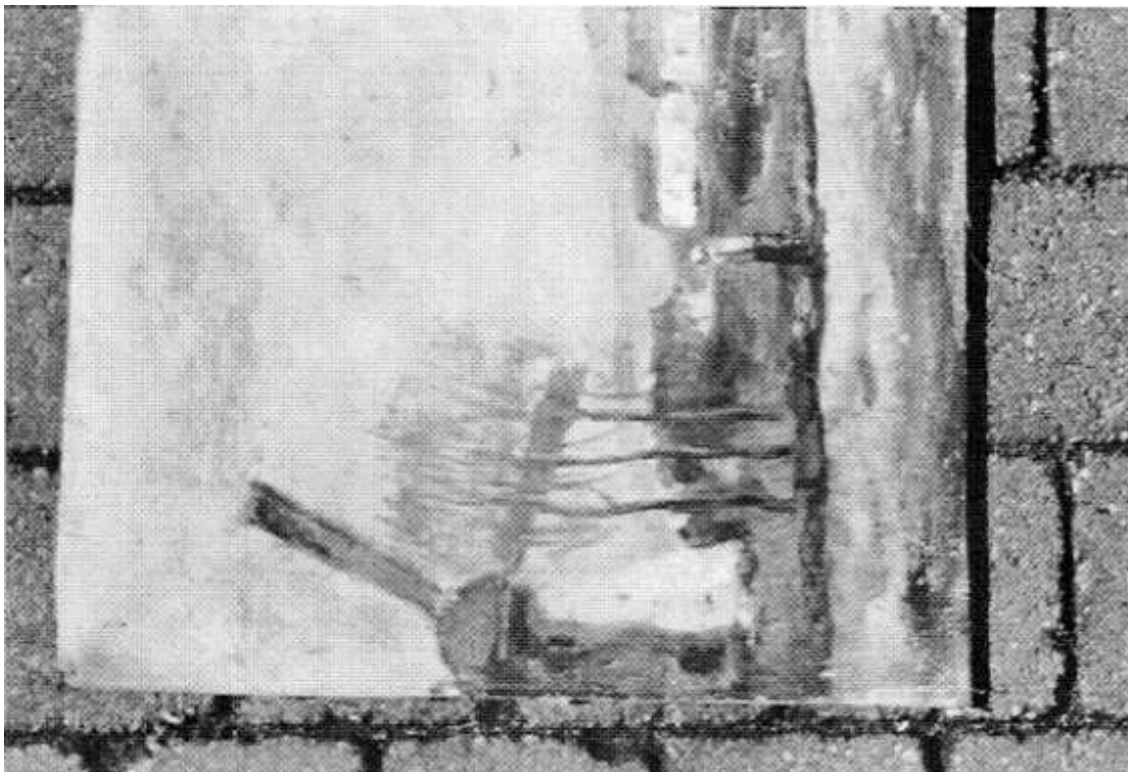
Herziening 2006 met medewerking van: Cindy Geens-Kerkhofs, Lommel

Aanvulling a.

Lieshout, molen “Vogelenzang” 1994 foto CV.

Oud schilderijtje molen “Vogelenzang” te Lieshout, 1995 foto CV.

Aanvulling b.

BRIEFKAART

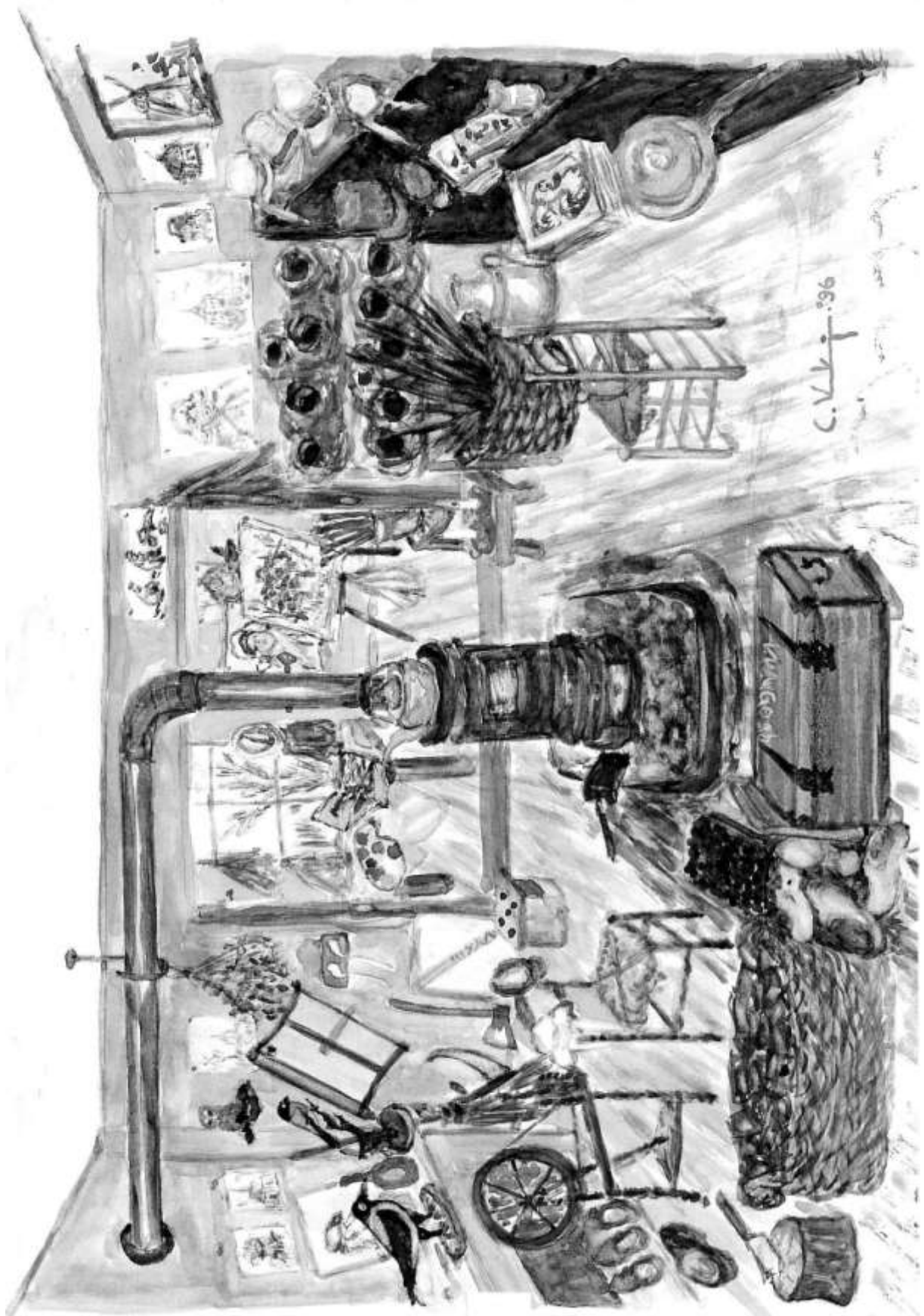

AAN *Weld Heer A. Kersemakers Amoris
Eindhoven*

V. Gogh en tante post.

Aanvulling c.

Aanvulling d.

Aanvulling e

Begraafplaatsen te Eindhoven in de 19^e eeuw

Rond 1830 bestond in de Stad Eindhoven grote behoefte aan een nieuwe begraafplaats. Binnen de grenzen van deze gemeente was daar geen plaats voor. Op het kerkhof rond de oude Catharinakerk werd met de ruimte gewoekerd. Met overleden niet Katholieken was het probleem nog veel groter.

De gemeente Eindhoven vond een geschikte ruimte net buiten de Stadsvest aan den Dijk, thans Vestdijk. Dit zou dan een algemene-begraafplaats moeten worden en op Woensels grondgebied. Met de gemeente Woensel werd overeenstemming bereikt, gedeputeerde staten van de Provincie N.B., in 's Hertogenbosch hadden onder bepaalde voorwaarden geen bezwaar.

De nieuwe begraafplaats van de Stad Eindhoven is aangelegd op de kloostervelden van Woensel. (Weiland met daar achter een poel). Samen groot: 90 roeden en 20 el, belend door Joseph Jansen en de Stads-Vest.

In 1832 kon de algemene-begraafplaats in gebruik genomen worden en moest het R.K. kerkhof bij de stadse-kerk worden gesloten. Ongeveer 90% van de Eindhovense bevolking was R.K. er was dan ook veel weerstand tegen de ongewijde grond van de nieuwe begraafplaats. Bij de gemeente Eindhoven zijn ook menigmaal klachten binnen gekomen van gedeputeerde-staten van N.B. voorzien van dreigementen, dat het afgelopen moest zijn om op het oude kerkhof te begraven. De onrust hield aan.

Er werden op de algemene-begraafplaats allerlei gedenktekens geplaatst. Tegen betaling achteraf kon dat echter wel. Ook de vervallen 10 jaren termijn kon tegen betaling worden verlengd. Het heffen van begrafenisrechten werd geregeld in een raadsbesluit van 6 Mei 1870. Dit was het gevolg van de wet op lijkbezorging van 10 April 1869, Staatsblad 65. In die wet wordt bepaald dat bij een lijkberoering (opgraving), de burgemeester der betreffende gemeente vergunning moet verlenen en dat 2 functionarissen van het gezag bij de opgraving, eventuele overbrenging aanwezig moeten zijn. Dat kwam er toen vaak op neer dat de burgemeester zelf of een hogere politieambtenaar met een priester of dominee aanwezig moest zijn. Dat is nu eigenlijk nog zo, echter sterk af gezwakt zodat men volstaat ondertekende aanvraagformulieren op het juiste bureau der plaatselijke overheid aan te bieden. Na enige tijd wordt de vergunning aan de begraafplaatsbeheerder verstrekt. Op de eerste Augustus 1877 werd de algemene-begraafplaats gesloten. Die zelfde dag werd het nieuwe R.K. kerkhof geopend, nu op grond gebied van de gemeente Gestel. Met de gemeente Eindhoven was overeengekomen dat een gedeelte van dit kerkhof werd afgestaan als algemene begraafplaats. Grootte 4 aren en 90 centiareen. Ook aan deze overeenstemming waren een aantal artikelen verbonden.

Door de nog lopende grafrechten op de begraafplaats aan de Langendijk (Vestdijk), hebben een aantal opgravingen met overplaatsing naar het nieuwe kerkhof veroorzaakt. De oude begraafplaats was door grenscorrectie met Woensel, Eindhovens grondgebied geworden. Kadastraal sectie C. met de poel, Nr. 632-633 te samen groot 36 aren en 89 centiareen. Bron: Streek Archief Eindhoven!

Het is niet onwaarschijnlijk dat Vincent Van Gogh daar van dichtbij een opgraving heeft gezien en in beeld gebracht. Deze begraafplaats kon hem niet ontgaan, om dat deze bijna tegenover drukkerij Van Gestel lag waar hij soms kwam. Over dit laatste heeft Jack v.Hoek in het Jaarboek van de Heemkundekring Eindhoven 1997/1998 veel aandacht besteed. Wat Vincent Van Gogh waarschijnlijk zag achter de poort van het vervallen kerkhof aan de Langendijk, geven deze tekeningen op zijn manier weer JH 1032/ F 1399 en F 1399a.

Door het gezichtsveld te verkleinen b.v. met de handen is niet te zien wat je niet wil zien. De dieptewerking van het gezichtsveld kan vergroot worden met door de oogwimpers te kijken, dat deed van Gogh ook. Hij zag wat hij wilde zien en dat weergeven, de opgravers aan het werk onder toezicht van een ambtenaar en verderop een priester, beide met een regenscherm.

In de verte bij de Dommel lagen de textiel fabrieken van Ignatius de Haes en Henricus Smits, gecamoufleerd door opgaand hakhout. De lichte strook in het midden is de poel achter de begraafplaats. Zie kadasterkaart 1886. De beide tekeningetjes vullen elkaar aan met lichte en donkere weergave in de regen, waarschijnlijk zomer 1885.

Kees Verkooijen 1998

.